

Botlik József

Görög katolikusok Kárpátalján

Hogyan tovább?

A korabeli oklevelek arról tanúskodnak, hogy a munkács-csermekhegyi monostor ortodox igumenjei vagy higumenjei, azaz házfőnökei az 1400-as évek végétől fölszentelt püspökök voltak. Joghatóságukat kiterjesztették az 1241–1242. évi tatárjárás után a Keleti-Kárpátok túloldaláról betelepedett és az Északkeleti-Felvidéken új otthonot (és hazát) talált ruténekre (ruszinokra) is.¹ Sőt a keleti szertartású magyarokra, később a Máramarosba beköltözött románokra. Az ungvári vártemplomban 63 rutén addigi ortodox (pravoszláv) lelkész 1646. április 24-én letette a katolikus hitvallást Jakusics György (egyres forrásokban Jakusith, 1609–1647) egeri püspöknek, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának (1644–1655) és utódainak. Ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés, azaz az ungvári unió.² A Szentszéket azonban úgy tájékoztatták, hogy a munkácsi görög katolikus püspökség csak a nevében létezik, ezért Rómából kezdetben nem megyéspüspököket, hanem csak apostoli vikáriusokat neveztek ki Munkácsra. Akiket viszont az egeri főpásztorok a saját rítushelynökeiknek³ tekintettek, ami súlyos, sok évtizedes bonyodalmakhoz vezetett.

A munkácsi egyházmegyét 1771-ben végül (Habsburg) Mária Terézia királynő (1740–1780) előterjesztésére XIV. Kelemen pápa (1769–1774) állította fel. Az új püspökség és az egyházmegyei hivatal székhelye kezdetben Munkács volt, majd kedvezőbb fekvése és feltételei (meglévő épületek) miatt 1775-től Ungvár lett, de az egyházmegye neve az eredeti – munkácsi – megmaradt. Héttagú káptalant állítottak föl. Székesegyháza az 1773-ban feloszlott jezsuita rend ungvári temploma, a szerzet egykori kollégiuma püspöki székhely lett, a papnevelő intézet (szeminárium) és teológia a Drugeth-várban kapott helyet.⁴ Az esztergomi érsek alá rendelt munkácsi egyházmegye joghatósága 11 északkelet-felvidéki vármegyére (Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramaros, Sáros, Szabolcs /a hajdúvárosok nélkül/, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung és Zemplén) terjedt ki, amelyek összterülete számításaink szerint elérte a 49 074 km²-t!

¹ Bővebben: PAPP György dr., *A munkácsi püspökség eredete*, Miskolc, 1940. (Különlenyomat a Keleti Egyház 1940. 9–11. számából); SZULINCSÁK László, *Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba?*, Ungvár, 1918.

² PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, I. köt., Nyíregyháza, 1990, 98–99.; PAPP György, *Az ungvári unió időpontja*, Miskolc, 1941.

³ Rítushelynök – latin szertartású megyéspüspök helynöke az egyházmegye területén élő más rítusú hívők lelkipásztori gondozására. Másik elnevezése: rítusvikárius.

⁴ ORTUTAY Elemér, *Az unió*, in: *Kárpátalja (Ungvár)*, I. évf. 1990. július (5. szám); PIRIGYI István, *Az ungvári unió*, in: *Vigilia*, 1996. 6. szám (június).

A munkácsi egyházmegye első püspöke (valójában apostoli vikárius, rítushelynök), Bradács János (1732–1772) mindössze kilenc hónapig működött. Utóda Bacsinszky András (1732–1809) hajdúdorogi főesperes, parókus, az ő nevéhez fűződik az egyházkör kormányzásának megszervezése. A püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása szerint a 724 anya-, illetve 1660 fiókegyházhoz (filiához, ebből 293-nak volt temploma) 541 963 hívő, 705 parókus, 120 kispap, 86 szerzetes és 100 tanító tartozott. Az egyházas filiák többsége három vármegyében működött: Sáros (66), Bereg (61) és Zemplén (51). A szerzetesek (páterek, fráterek, teológusnövendékek, novíciusok) a püspökség hét monostorában – Munkács, Máriaapócs, Krasznibród, Kisberezna, Misztice, Bukóc, Bikszád – éltek.⁵

A 19. század folyamán a Szentszék számos parókiát csatolt el a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyétől, és azokból 194-et az 1823-ban kanonizált eperjesi, ugyanezen évben 72 parókiát a nagyváradi, a továbbiakat az 1850-ben újonnan felállított szamosújvári (93 egyházközség, főként román hívőkkel), végül 1912-ben a hajdúdorogi püspökséghez (70 parókia, döntően magyar ajkúakkal) rendelt.⁶ Közben a munkácsi egyházmegye 1886-ban már csak nyolc vármegyére terjedt ki, ezek: Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs és Hajdú. Főesperességeit, Hajdú megye kivételével, az előbbi vármegyék alkották, amelyek 48 esperességre tagolódtak, köztük a hajdúdorogira. Az 1908. évi egyházmegyei névtár (sematizmus) szerint a munkácsi püspökségnek 293 plébániája volt, híveinek száma meghaladta a 300 ezer lelket.

A hegyvidéki akció, szkizmamozgalom, pánszlávizmus. Elsősorban Firczák Gyula (1836–1912) főpásztor⁷ érdeme volt, hogy két évtizedig tartó működése alatt az egyházmegye lelkipásztori és oktatási intézményrendszerével döntően elősegítette a ruténség (ruszinság) lelki, szellemi, anyagi és szociális színvonalának emelését. Ezért a „rutének prófétája”-ként is emlegették, akinek munkásságával a munkácsi püspökség a ruszin nemzeté válás, a ruszin nemzetudat építésének a legfontosabb eleme lett/volt Kárpátalján. Firczák püspök 1897 januárjában Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye 14 hozzácsatlakozott országgyűlési képviselőjével együtt felterjesztést nyújtott be Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnöknek „Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában” címmel. A beadvány harmada az északkelet-felvidéki állattenyésztés és mezőgazdaság fejlesztését szorgalmazta. Ennek alapján a kormányprogramot hivatalosan 1897. február 4-én indították, és kezdetben „ruthén”, később nemzetiségpolitikai megfontolásokból „hegyvidéki akció”-nak nevezték. Vezetőjévé Egán Ede (1851–1901) közgazdászt nevezték ki földművelésügyi miniszteri biztosként, aki a Galíciából tömegesen bevándorló

⁵ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása, szerk. Udvari István, 1990, 57–62.

⁶ A területi változásokat lásd részletesen: BOTLIK József, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig*, Budapest, 1997, 51–58.

⁷ Firczák Gyulát 1891. május 26-án, (Habsburg) I. Ferenc József király (1867–1916) nevezte ki munkácsi püspökké, 1892. április 10-én az eperjesi székesegyházban szentelték főpástorrá.

rolt zsidóság által meghonosított gátlástalan uzorakamat letörésére hitelszövetkezetek tucatjait hozta létre. Ezzel nagymértékben korlátozta az uzorások érdekeit, Egán Ede orgyilkosság áldozata lett. A hegyvidéki akció folytatódott, amelyre a magyar állam 1897 és 1918 között összesen 34 280 693 koronát költött, miközben az érintett vármegyékben csak 848 676 korona adót és illetéket szedett be.⁸

Firczák Gyula püspökségének második évtizedében, a 20. század első éveiben kezdődött a kárpátaljai skizmatikus mozgalom, amikor nemcsak az Amerikából hazatért kivándoroltak, hanem a Magyarországon folytatott oroszországi, illetve az Osztrák Császársághoz tartozó Galíciából és Bukovinából átáramlott, pánszláv köntösbe bújtatott pravoszláv hangulatkeltés is gerjesztette a hitelhagyást. Mindez az ortodoxia által magyarbarátnak („magyarón”-nak) tekintett görög katolikus egyház ellen irányult. Az ekkori áttérési mozgalom ekkor még nem volt sikeres, mert az 1910. évi népszámláláskor mindössze 550 (!) pravoszláv hívőt írtak össze a későbbi Kárpátalja területén.

Eközben a görög katolikus magyarok évszázadok óta ószláv és oláh (román) püspökségekben éltek, akiknek utódai 1866-ban indították az ún. hajdúdorogi mozgalmat egy saját egyházmegye felállítására és a magyar szertartási nyelv törvényesítése érdekében. Élesen tiltakoztak az ellen, hogy a vallásuk miatt „muszkáknak” vagy „oláhoknak” tekintsék őket Küzdelmük eredményeként a magyar közjogi előírásoknak megfelelően (Habsburg) I. Ferenc József király mint legfőbb kegyúr 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegyét. Egy hónap múltán, június 8-án X. Pius pápa (1903–1914) az akkor kiadott *Christifidelis Graeci* (Krisztushoz hű görögök) kezdetű bullájával kanonizálta az új püspökséget, amelynek metropolitája az esztergomi érsek lett. A hajdúdorogi püspökségbe a Szentszék összesen 162 parókiát osztott be, melyeknek addig csaknem fele (70) a munkácsi, mintegy negyede (44) a nagyváradi, ötöde (35) a fogarasi (ezek többnyire székely egyházközségek voltak), 8 az eperjesi, 4 a szamosújvári és egy (a budapesti) az esztergomi egyházmegyéhez tartozott.⁹ A fogarasi püspökségtől elcsatolt lelkészségek a hajdúdorogi új központtól távol, több mint 400 kilométerre, a Székelyföldön helyezkedtek el, ezért a pápa engedélyt adott arra, hogy azokat a püspök az általa kinevezett külhelynök segítségével kormányozza. A helytartóság központjaként először Székelyudvarhely került szóba, de végleges felállításakor, 1915-ben Marosvásárhely lett a székhelye. Az alája rendelt 35 parókiához 19 495 hívő tartozott, akik közül 16 845-nek az anyanyelve magyar volt.¹⁰

A Vatikán bécsi követe 1912. november 17-én adta ki a pápai bulla végrehajtásáról intézkedő rendeletét, amelyben a Szentszéktől kapott felhatalmazása alapján Papp Antal (1867–1945) munkácsi püspököt nevezte ki a hajdúdorogi egyházmegye apostoli kormányzójává. Róma fél évvel ezután, 1913. április 21-én iktatta be az első hajdúdorogi főpásztort Miklósy István (1857–1937)

⁸ Lásd bővebben: BOTLIK József, *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József*, Budapest, 2018, 53–241.

⁹ PIRIGYI István, *A görög katolikus magyarság története*, Budapest, 1991, 50.

¹⁰ SZABÓ Oreszt, *A magyar oroszokról (ruthének)*, Budapest, 1913. 297.

sátoraljaújhelyi parókus, Zemplén vármegyei főesperes személyében, akit még ez év október 5-én Hajdúdorogon püspökké szenteltek. Megfelelő hajdúdorogi épületek hiányában Miklósy István püspök 1913 októberében ideiglenesen Debrecenben telepedett le és rendezte be hivatalát.

Az új magyar egyházmegye – lényegében a magyarság – elleni éles támadásokban nemcsak a magyarországi román és az óromániai sajtó, valamint a magyarországi Román Nemzeti Párt, hanem előkelő román egyházi és világi személyek is tevékenyen részt vettek. A Szentszéknél 1913 nyarán három ortodox ország, Oroszország, Szerbia és Románia diplomáciai úton tiltakozott a hajdúdorogi egyházmegye felállítására miatt. A bukaresti egyetem tanára, Nicolae Iorga (1871–1940) történetíró ekkoriban *Memorial* címmel egy 27 oldalas röpiratot terjesztett Nyugat-Európában, amelyben azt írta: a hajdúdorogi püspökség felállításával olyan rettenetes sérelem érte a magyarországi románságot, amelyet meg kell torolni.

A bosszú nem maradt el: 1914. február 22-én (más adat szerint 21-én) Bukovina osztrák tartomány székhelyén, Czernowitzban feladott, hibás magyarsággal írt levél érkezett Miklósy István főpásztor nevére. Írója közölte, hogy a püspökség részére aranyozott templomi csillárt adott fel, amely február 23-án délelőtt érkezett meg Debrecenbe, a püspöki hivatalba. Miklósy éppen telefonálni készült Nyíregyházára, ezért a mintegy 20 kg-os küldemény felbontását a titkárára, Slepkovszky Jánosra (*1881) bízta. A csomagban lévő pokolgép felrobbant, és a titkárt, valamint a közelben tartózkodó Jaczkovics Mihály (*1858) püspöki helynököt¹¹ darabokra szaggatta. Halálosan megsebesítette dr. Csath Sándor (*?) ügyvédet, a püspökség ügyészét, aki a robbanás után még egy óráig élt. Rajtuk kívül 7 ember súlyosan, 26 könnyebben megsérült. Miklósy épségben túlélte az ellene irányuló gyilkossági kísérlet. Két áldozat az ekkor szerzett súlyos sérüléseibe később belehalt.¹²

A merényletet követő nyomozás szálai Bukarestbe vezettek, de a román rendőrségnek sikerült a pokolgép föladóját, a román–oroszl származású Ilie Cetereut (oroszl szón Katerev) a magyar igazságszolgáltatás elöl megszöktetni. Több gyanús körülmény mutatott arra, hogy orosz–román politikai együttműködés állt a merénylet mögött, mert mindkét állam ellenezte a magyar görög katolikus püspökség felállítását. Évekkel később derült ki, hogy a máramarosi skizmapörben 1914. február 4-én tett máramarosszigeti kihallgatása után a szentpétervári illetőségű Vladimir Bobrinszkij gróf Brassó érintésével, Predeal átkelőhelyen Romániába utazott, ahol az ország legfelső politikai vezetőivel találkozott, s akiknél örömmel tapasztalta az Oroszlország iránti barátságot. Az is tény, hogy a gyilkos bombát a magyar püspökségnek megcímző Ilie Cetereuval, a román katonai akadémia tanárával is beszélgetett, amint azt két évtized

¹¹ Jaczkovics Mihály élete és munkássága, összeáll. Dr. Kiss Andorné Fodor Katalin, Hajdúdorog, 2009, 6–12.

¹² Dávid Miklós József (dr. Csath ügyvédbojtárja) 1916 februárjában a budapesti belgyógyászati klinikán hunyt el 26 éves korában. Az írónként dolgozó „előfelvételis” teológus Bihon Miklós elvégezte a teológiát, 1921 decemberében Miklósy püspök szentelte pappá. A robbanás során sok üvegszilánk csapódott a tüdejébe, emiatt később tüdőbajt kapott, és 1923 júliusában, 31 évesen meghalt.

múltán, 1934-ben közölte egy orosz lapban 1914. februári romániai útjáról.¹³ Mindez nem bizonyítja Bobrinszkij közvetlen részvételét a Miklósy püspök elleni merényletben, de mutatják az irányt, hol kell annak az értelmi szerzőit keresnünk. Azonban fontos rámutatni arra, hogy a debreceni pokolgépes merénylet az említett máramarosi skizmapör közben, néhány nappal a vád-, illetve a védőbeszéd elhangzása előtt történt.

Közben az elődjéhez hasonlóan, Papp Antal munkácsi püspöknek is szembe kellett néznie a skizmatikus mozgalommal, amelynek második szakasza főpásztori működésének kezdetén bontakozott ki, és a Máramarosszigeten 1913. december 29. és 1914. március 3. között lefolytatott több mint két hónapig tartó főtárgyaláson, az ún. „rutén skizmapör”-ben tetőzött. A pravoszláv izgatás hálózatának felderítése után összesen 189 személyt tartoztatták le, köztük a hajdani Kőrösmező környéki favágó Kabalyuk Sándort (1877–1947), „Alekszij atyá”-t, aki önként alávetette magát a pernek. A nyomozás befejezése után a máramarosi királyi ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában csak az előzetes fogvatartottak fele, 94 személy ellen indított eljárást. A tárgyalás folyamán azonban a gyanúsítottak több mint harmadát szabadon engedték, és csak 58 vádlott volt mindvégig fogságban. Közülük a két hónapig tartó tárgyalás után hozott ítéletben végül 35 főt marasztaltak el, 23-at felmentettek. Ez is mutatja, hogy a vádirat fő vádpontját, a magyar állam elleni lázítást, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus felekezet és papság elleni izgatást nem sikerült maradéktalanul bebizonyítani.¹⁴ Miközben a tárgyaláson a pravoszláv mozgalom valódi céljai lelepleződtek, hiszen az ortodox vallás és az orosz nemzeti érzés ugyanaz, s a cári Oroszország a Monarchiával ellenséges országok táborában foglalt helyet.

Alig négy hónappal a máramarosi skizmapör után, 1914. június 28-án Szarajevóban Gavrilo Princip (1894–1918) szerb diák megölte (Habsburg-Lotharingiai) Ferenc Ferdinánd (*1863) osztrák–magyar trónörökösét és feleségét. A casus bellinek számító cselekményre válaszul július 28-án a Monarchia nagykövete Belgrádban hadüzenetet nyújtott át Szerbiának. Az antant-, illetve a központi hatalmak között lezajlott kölcsönös hadüzenetváltások nyomán augusztustól a harcok is megindultak különböző arcvonalakon. Esetünkben a Monarchia és Oroszország viszonylatában, Galícia térségében, ahol a szeptember 6-a és 11-e között zajlott lembergi csatában az osztrák–magyar sereg vereséget szenvedett az oroszoktól. A cári birodalom egyik fő célja a Monarchia ukrán-, illetve ruténlakta területeinek a megszerzése volt a pravoszláviával is alátámasztott nagyoros–pánszláv eszmék törekvéseinek megfelelően. Ebből következett, hogy a számára kedvező helyzet alakulásakor, a Monarchiahoz tartozó Galícia elfoglalása után, a Magyarország északkeleti, döntően ruténlakta területeire való betörést is megkísérelte. Ez hamarosan így is történt, és ez közvetve igazolja a máramarosi pörben a bíróság által kellően figyelembe nem

¹³ Bővebben: PIRIGYI István, *A debreceni bombamerénylet*, 1–10. rész, in: Hajdú-Bihari Napló, 27–36. szám, 1995. február 1–11.

¹⁴ Lásd részletesen: ARADI Victor, *A rutén skizmapör*, Budapest, 1914, Világosság Könyvnyomda; MISKOLCZY Ágost, *A máramarosi skizmapör 1913–14-ben*, 1–7. rész, in: Magyar Szemle, 1928. április–október.

vett vádirat azon pontjait, amelyek a pravoszlávia mögött rejtőző orosz birodalmi törekvéseket vetették fel.

A cári orosz csapatok először 1914. szeptember 24-én törtek be az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson Kárpátaljára; a két legjelentősebb várost, Ungvárt és Munkácsot nem tudták elfoglalni, azonban október 4-én Máramarosszigetet bevették. A ruszinság elpártolására jó alkalom nyílt volna, de nem vált muszkavezetővé. „A nép hűsége és hazafiassága az üldözés és gyanúsítás dacára az orosz betörés egész tartama alatt megingathatatlan volt. Az (...) ellenség igen nagy károkat okozott, 28 magyarorosz (rutén/ruszin) község berendezését összerombolta, több házat felgyújtott, a lakosság marháját, szénáját, élelmiszereit elvitte vagy elpusztította. A szegény ruszinokat a legnagyobb éhínség fenyegette. És ezek az egyszerű, meggyötört emberek, örömtől könnyes szemmel tódultak akkor is az utcára, amikor 1914. október első napjaiban megindult az ellentámadás a hágók visszaszerzésére. Különösen Uzsoknál és Máramarosszigetnél voltak elkeseredett harcok.”¹⁵ Október 22-ére az orosz csapatokat a magyar haderő kiszorította Kárpátalja területéről.

A cári csapatok második betörése 1914. november 17-én az Uzsoki-hágón történt, ezért a csapás csak Ung vármegye északi részének településeit érintette. Az orosz hadvezetés célja változatlan volt, mert most is a Magyar Alföldet igyekezett megszállni. Ezúttal összesen 83 települést foglalt el, melyeknek többsége azonban nem Ung, hanem a szomszédos Zemplén vármegyében feküdt, ahol az oroszok két járási székhelyet, Mezőlaborcot és Homonnát is birtokba vették. A magyar csapatok báró Szurmay Sándor (1860–1945) altábornagy, akkori honvédelmi államtitkár vezetésével az Ung, illetve a Ciróka folyók völgyében indították ellentámadásukat, és három hétig tartó véres harcok után, december 9-én kiverték az oroszokat az ország területéről. Még két hónapig sem tartott a béke, amikor 1915. január 28-án megindult a harmadik betörés Kárpátalja ellen, amely ismét elsősorban az Uzsoki-hágótól nyugatra fekvő északi Ung, illetve Zemplén vármegyei részeket sújtotta. Március 22-én az oroszok bevették az előző év szeptember 16-a óta csaknem egyfolytában körülzárt galíciai Przemysl várát, ezzel Magyarország ismét közvetlen veszélybe került, hiszen az Uzsoki-hágó ekkor január végétől már ismét az oroszok kezén volt. A szoros előtt Szurmay Sándor alakulatai Csontos, Malomrét és Fenyvesvölgy falvak térségében voltak védőállásban. Az altábornagy parancsnokságával április 2-án kezdődött az ún. kárpáti csata az Uzsoki-hágó térségében, és április 13-ára végleg sikerült kiverni az oroszokat az országból.¹⁶

Károlyi Mihály (1875–1955), a „vörös gróf” népkormányja 1918 őszén a nemzetek önrendelkezési joga alapján közelítette meg a nemzetiségi kérdést. A pesti vármegyeházán december 10-én tartották a „ruthén nagy nemzetgyűlés”-t, ahol kb. 500 küldött elfogadta a „Ruszin nemzet programjára”-t és az új népi önmegnevezést, a latinos (ruthenius) rutén forma helyett a ruszint. A gyűlés kívánságai alapján tette közzé december 25-én a Károlyi-kormány a Magyar-

¹⁵ A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918, bev. vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor, szerk. De Sgardelli Ceasar, Budapest, 1941, 57.

¹⁶ A magyar katona. (Századunk legszebb magyar csatái), szerk. Ajtay Endre, Budapest, 1944, 78–79., 154–168.

országban élő rutén nemzet autonómiájáról szóló 1918. évi X. néptörvényt, amely kimondta, hogy Ruszka-Krajna néven autonóm jogterületet alakítanak. Ekkor, 1918–1919 fordulóján a ruszin nép és értelmiségének többsége még ragaszkodott Magyarországhoz. Azonban Ruténföld sorsának további alakulásában döntő szerepe lett az amerikai rutén mozgalomnak, a csehszlovák diplomáciának és a helyi Prága-barát irányzatnak. A csehszlovák legionárius haderő átlépte a december 23-i antant-jegyzékben megállapított demarkációs vonal keleti szakaszát, az Ung folyót, január 12-én bevonult Ungvárra, majd január 14–23. között megszállta az Ung folyó vonalát. Ezzel az ország területi sérthetlensége alapján álló ungvári Magyar–Ruthén Néptanács a magyar államhoz hű politikája teljesen ellehetetlenült. Február 4-től már Ungvári Rutén Ráda néven működött tovább, és a ruténlakta területek Csehszlovákiához való csatolását szorgalmazta. A proletárforradalom 1919. márciusi 21-i kikiáltása után a Ruszka-Krajna Kormányzóság irányítására létrehozták a Ruszin Népbiztosságot.¹⁷ Április végén elégtelen ereje folytán, a csehszlovák haderő csak Ung és Bereg vármegye nagyobb részét tudta elfoglalni, Ugocsát és Máramarost a román katonaság vette birtokba. Munkács és Csap között találkozott a két hadsereg.

A „csehek alatt”, 1919–1938/1939. A tanácsköztársaság negyven napig tartó kárpátaljai uralmának katonai erővel történő felszámolása után Ungváron, 1919. május 8-án nyomást gyakorolva az épületben tanácskozókra, Ung vármegye székházát csehszlovák legionárius katonaság vette körül. A három néptanács – az ungvári, a máramarosszigeti és az eperjesi – képviselőiből ekkor alakult meg a Központi Rutén Ráda. A ruszinság ünnepi dala, a „Podkarpatszkie Rusziny” eléneklése és Volosin Ágoston (Avgusztin, 1874–1945) lelkész, tanár megnyitóját Szabó Simon (Szimeon, 1863–1929) lelkész méltatta az addig működő rádák tevékenységét. A népgyűlésen Hadzsega Gyula Illés (Julij, 1879–1847) széles körű kárpátaljai autonómiát követelt: a had-, a pénz-, illetve a külügy kivételével teljes önállóságot, rutén vezényszót rutén katonatisztekkel, Volosin pedig görög katolikus egyházi önkormányzatot, gimnáziumokat és rutén egyetemet. Ezután bemutatták „a (rutén) nemzeti élet megindítására” Amerikában gyűjtött két és fél millió koronát, valamint bejelentették az első rutén bank megalapítását ötmillió korona alaptőkével. Végezetül kimondták a három ráda egyesülését, amely ezután kinyilvánította Подкарпатська Русь (‘Podkarpatszka Rusz’), vagyis Kárpátalja Csehszlovákiához való csatlakozását. A gyűlés Alekszandr Duhnovics (1803–1865) lelkész, író, költő nemzeti dalának, a „Ruszín voltam, vagyok, leszek” eléneklésével ért véget.¹⁸

A népgyűlés azonban nem határozott a két legfontosabb ügyről: az önkormányzat tartalmi részéről és Kárpátalja (cseh nyelven: Podkarpatská Rus, másik hivatalos elnevezése: Rusínsko, magyarosan: Ruszinszko) határáról

¹⁷ Lásd bővebben: BOTLIK József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, I. [kötet], *Magyarok, ruszinok csehek és ukránok 1918–1945*, szerk. és az előszót írta Udvari István, Nyíregyháza, 2005, 74–137.

¹⁸ DARÁS Gábor, *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*, Újpest, 1936. 112.

Csehszlovákia kebelében, ami a következő két évtizedben, az ország felbomlásáig állandó feszültség forrása volt. Kárpátalja az 1919. szeptember 10-i saint-germain-en-laye-i szerződéssel került ténylegesen Csehszlovákiához, amikor nyugati határaként a Csap és Ungvár közötti vasútvonalat, onnan a lengyel határig az Ung folyását határozták meg. A viták abból eredtek, hogy Podkarpatszka Rusz területéből emiatt kimaradtak a Zemplén vármegyében élő rutének. A másik sarkalatos kérdés az önkormányzat volt, amelyet minden csehszlovák–rutén egyezmény hangsúlyozott. Sőt a saint-germaini békeszerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyei is kötelezték Csehszlovákiát arra, hogy Kárpátalja területén autonóm rutén tartományt és kormányt létesítsen. Ez azonban a csehszlovák uralom két évtizede alatt, 1938-ig nem valósult meg: az önálló rutén nemzetgyűlés, a Szojm egyszer sem ülésezett, sőt a vidéket kizsákmányolta a cseh gyarmatosító rendszer.

Közben a prágai kormány 1919 szeptemberében Kárpátalja irányítására a cseh Ivan Brejcha (1867–1924) személyében ideiglenes kormányzót nevezett ki, aki mellé öttagú igazgatótestületet rendelt. Ennek elnöke Zsatkovics Grigorij Ignatij (Жаткович Григорий Игнатиий, 1886–1967) lett.¹⁹ Az igazgatóság tagjai: Volosin Ágoston, Brascsajko Gyula (Julij, 1875–1955) jogász, Hadzsega Gyula és dr. Toronszky Emil voltak, utóbbi 1919 első hónapjaiban, a magyar időben Ruszka-Krajna Kormányzóságán a ruszin kormányzótanács megszervezésén munkálkodott. Zsatkovics beiktatását követően 1919. november 18-án jelent meg Podkarpatská Rus (Podkarpatszka Rusz) alkotmánylevele, az ún. Általános Szabályzat, amely magában foglalta az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés alapvető cikkelyeit is. Brejcha és az öttagú igazgatótestület között hamarosan ellentétek támadtak, amelynek következményeként a csehszlovák kormány visszahívta Brejcha ideiglenes kormányzót, és 1920. április 26-án Zsatkovics Grigorijt nevezte ki Kárpátalja kormányzójának. Az Amerikában nevelkedett politikus azonban nem tudta keresztülvinni az önkormányzat életbe léptetését, a Szojm összehívását és az országon belül a rutének által lakott területek tartományhatárának a kijelölését, ezért 1921. március 26-án lemondott kormányzói tisztségéről. Közben az 1920. június 4-i trianoni békediktátum kimondta Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolását, ami a vidék délkeleti részén is tiszta helyzetet teremtett.²⁰ A máramarosi Nagybocskó községből és környékéről azonban csak július 30-án távoztak a román megszálló csapatok.

Az 1920. június 4-i trianoni békediktátum a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye területének a döntő részét Csehszlovákiához rendelte. Az új államhatárok kijelölése után a püspökségnek a Tisza folyótól délre elhelyezkedő 11 máramarosi parókiája (Felsőróna, Havasmező, Hosszúmező, Máramarosziget, Oroszkő, Pálosremete, Petrovabisztra, Rónaszék, Visóoroszi, Tisza-

¹⁹ A magyar forrásokban: Zsatkovics Gergely, angol: Zhatkovych Gregory, cseh: Žatkovič. Galambos községben (Bereg vm.) született, ekkoriban érkezett haza. Az egyesült államokbeli Detroit városában működő General Motors Corporation Autógyár jogtanácsosa. Kárpátaljai kormányzói kinevezéséig a „Ruthenian American National Council”, az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács vezetője.

²⁰ PALOTÁS Zoltán, *A trianoni határok*, Budapest, 1990, 45–47.

karácsonyfalva és Tiszalonka községnek a Tisza bal partján elterülő része) Romániához került. E gyülekezetekhez az 1915. évi egyházmegyei névtár szerint összesen 22 336 görög katolikus hívő tartozott, akik közül 16 956 ruszin, 4756 vegyesen magyar és ruszin ajkú, 654 magyar anyanyelvű volt. Az említett 11 parókiát később az 1930-ban Nagybánya székhellyel (Szatmár vm.) létesített Máramarosi Görög Katolikus Egyházmegyéhez osztották be.²¹ A munkácsi püspökségből mindössze egyetlen parókia, Rudabányácska (Zemplén vm.), valamint két jelentősebb filia, Beregdaróc (Csonka-Bereg vm.) és Kölcse (Szatmár vm.) maradt Magyarországon. Mindegyiknek a hívei magyarok voltak, és továbbra is kapcsolatban maradtak a munkácsi püspökség Ungváron székelő kormányzatával.

A trianoni békediktátummal összesen 12 656 km² északkelet-magyarországi területet rendeltek Csehszlovákiához. Az 1921. februári első csehszlovák népszámlálás szerint Kárpátalján összesen 604 593 lakost vettek számba, közülük 6862 főnek „rendezetlen”, illetve „idegen” volt az állampolgársága. Ekkor a lakosság mintegy kétharmada, 372 500 fő rutén, 103 690 magyar, 19 775 „csehszlovák” (ebből 10 298 szlovák, 8477 cseh), a többi zsidó, román, német és egyéb. A csehszlovák hatóságok az összeírásakor külön nemzetiségként vezették be a cigányt, valamint a zsidót (židovská), hogy a magyarságból leválasszák a magukat magyarnak valló izraelitákat. Az 1910. évi népszámláláshoz viszonyítva a magyarság száma több mint 70 ezer fővel (45%-kal) csökkent. Az utóbbi okai még a tömeges menekülésben, elköltözésben, az országból való kiutasításban, a görög katolikus vallású magyarok egy részének ruszinokká való hatósági átminősítésében, s a főleg Ugocsa vármegyében élő kettős nyelvű, kultúrájú magyar–ruszin népességnek ezúttal a ruszinokhoz történt „átpártolásában” is kereshetőek.²²

Így történt ez az 1910-ben még túlnyomóan magyarlakta Ungváron is – akkori 16 044 lakosának 80,32%-a volt magyar –, ahol a számlálóbiztosok szintén bizalmas utasítást kaptak arra, hogy a magukat görög katolikusnak valló személyeket, még ha magyar anyanyelvűek is, ruszinnak írják be a nemzetiségi rovatban. Az intézkedéssel Ungváron, amely a munkácsi püspökség székhelye és a görög katolikus egyházi élet központja, számos görög katolikus hitű magyar nemzetiségű lakost „tüntettek el”.²³ Az előbbi gyakorlatot alkalmazták a többi városban: Munkácson, Beregszászon és Nagyszőlősen, valamint a falvakban is.

Az 1919 májusában kezdődött csehszlovák korszakban a prágai kormányzat hathatós támogatásával Podkarpatská Rus területén a pravoszlávia rohamosan terjedt, mert a központi utasítások nyomán a helyi hatóságok számos korlátozással akadályozták, nehezítették a görög katolikus egyház működését. Például nem adták vissza a görög katolikusoknak a felbőszített ortodoxok által

²¹ BENDÁSZ István – KOI István [Udvari István], *A Munkácsi Görög katolikus (sic!) Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994, 21–22.

²² KOCSIS Károly – KOCSISNÉ Hodosi Eszter, *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*, Budapest, 1991. 36.; POPÉLY Gyula, *Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945)*, Budapest, 1991, 60.

²³ CSOMÁR Zoltán, *Húsz év Ungvár történetéből 1918–1938*, Budapest, 1939, 9., 59–60.

erőszakkal elvett diplomáikat, és a többnyire alig képzett pópákat hatósági támogatással, sőt esetenként rendőri közreműködéssel költöztették be az elkergetett parókusok paplakjaiba, stb.

A csehszlovák államhatalom ugyanis hamar felismerte: Kárpátalján a görög katolikus vallás, a Rómával való unió az egyetlen áthidalhatatlan akadálya annak, hogy a ruszin népet beolvasszák és egyre nagyobb tömegeiben „csehszlovák néppé” tegyék. A megoldást a görög katolikus egyháztól való elszakításában, a skizmatikus (szakadár, eretnek) mozgalom erőteljes ösztönzésében vélték megtalálni. Ennek tervét az államfordulat, Csehszlovákia megalakulása után maga Eduard Beneš (1884–1948) külügyminiszter dolgozta ki. Elképzeléseinek végrehajtása néhány év alatt meglepő eredményeket hozott: az 1920-ban 55 ezer főre becsült kárpátaljai pravoszlávok száma az 1920-as évek közepére 76 ezer főre növekedett.

A következő csehszlovákiai népszámlálást 1930 decemberében tartották, amikor Kárpátalján összesen 725 357 lakost írtak össze, akik közül a rendezetlen és idegen állampolgárságúak száma 16 228 fő volt. A nemzetiségi megoszlás így alakult: 446 916 rutén, 109 472 magyar, 33 961 „csehszlovák” (ebből 13 242 szlovák és 20 719 cseh), 91 255 zsidó, a többi egyéb nemzetiségű.²⁴ Fontos megjegyezni, hogy különösen az államfordulat idején folytatott erőteljes ukránofil (ukránbarát) hírverés ellenére 1930-ban mindössze 2355 fő vallotta magát ukránnak Kárpátalján. Összehasonlítva az 1921–1930 közötti növekedést, Kárpátalja lakossága alig egy évtized alatt 120 764 fővel, 16,65%-kal gyarapodott. A hatósági visszaélések most sem maradtak el: általános jelenség volt, hogy a görög katolikus vallású magyarokat mindenütt ruténeknek igyekeztek beírni. A biztosok ezúttal is felsőbb utasításra hivatkoztak. Több megalapozott panasz érkezett Ungvárra, a kormányzóság székhelyére Munkácsról, de más településeken is sorozatosan követtek el visszaéléseket a görög katolikus magyarokkal szemben. A biztosok a megszámláltakat határozott kívánságuk ellenére ruténeknek jegyezték be, illetve az összeíró ívek nemzetiségi rovatát kitöltetlenül hagyták. Az akkor több mint 25 ezer lakosú Munkácson ezután azokat a görög katolikusokat, akik következetesen ragaszkodtak magyarságukhoz és panaszt tettek a számlálóbiztosok szabálytalan eljárása ellen, tömegesen idézték a járási hivatalba, hogy ott, úgymond, a „nemzetiségüket felülvizsgálják”. Ezekben az ún. „nemzetiségmegállapító kihallgatásokon” azonban csak a legkritikább esetben ismerték el jogosnak a panaszokat, sőt ezt követően a rendőrség is keményen fellépett ellenük. Számos esetben 1000–2000 csehszlovák korona (Kč) pénzbírsággal, illetve elzárással sújtották őket a „számlálóbiztos tudatos félrevezetése” és „hamis adatok bemondata” címén.

Az előbbieket követve Kárpátalja lakosságának korábbi vallási összetétele már a „csehek alatti” első évtizedében jelentősen módosult. Ezt tükrözik vissza az 1930. évi népszámlálás felekezeti eredményei (kerekítve): 360 ezer görög katolikus (49,5%), 112 ezer görögkeleti, azaz pravoszláv (15,4%), akik ekkor már 315 parókiához tartoztak. Továbbiak: 102 ezer izraelita (14,1%), 72 ezer református (9,8%), akik gyakorlatilag valamennyien magyarok voltak,

²⁴ POPÉLY Gy., 1991, 105.

70 ezer római katolikus (9,5%), akiknek a döntő része szintén magyar, a többi egyéb hitfelekezethez tartozott.²⁵ A megszálltak között különösen magas volt a pravoszlávok száma: két évtizeddel korábban, az 1910. évi utolsó magyar népszámláláskor még csak 550 (!) görögkeleti hívőt jegyeztek fel a későbbi államfordulat után létrehozott Podkarpatská Rus területén.

Papp Antal munkácsi görög katolikus püspököt már Kárpátalja 1919. májusi csehszlovák katonai megszállását követően évekig támadták az új hatóságok. Nemcsak a mindig nyíltan megvallott magyar érzelmei miatt, hanem a betű- és naptárreformban játszott szerepét sem tudták neki megbocsátani. Az utóbbiak is közrejátszottak abban, hogy a Nagy Háború (1914–1918) után a görög katolikus hívek egy része elszakadt a munkácsi püspökségtől és áttért a pravoszláviára, miként azt a fentebbi 1930. évi népszámlálás is bizonyítja. A hitehagyás (szkizma) 1918–1920-ban még nem volt ilyen nagymértékű, ekkor mintegy 55 ezer hívő hagyta el görög katolikus vallását, az évtized múltán összeszámlálnak közel a fele. Ez idő tájt vetődött fel Kárpátalján egy új görög katolikus metropólia felállításának igénye, ugyanis sok pap azt kívánta, hogy a Szentszék a munkácsi, az eperjesi, a hajdúdorogi és a Délvidéken működő körösi egyházmegyéket vegye ki az esztergomi, illetve a zágrábi érsek joghatósága alól. Szervezzen számukra görög katolikus metropolitát, nevezzen ki az élére metropolitát, vagyis a görögkeleti egyházban rangban a pátriárka után következő főpapot. Mindezt úgy valósítsa meg, hogy az ősi munkácsi püspökséget emelje érsekséggé.²⁶ Az elképzelés nem teljesült.

Kárpátalja megszállása után a csehszlovák kormány egyik legfontosabb célja, hogy a legváltozatosabb eszközökkel elősegítse minél több ruszin lakos áttérését a pravoszláv hitre, és ezzel gyöngítse az általa „magyaron”-nak, vagyis magyarbarátnak tekintett görög katolikus egyházat. Ezért a csehszlovák hatóságok már kezdettől kíméletlenül üldözték és elnyomták a görög katolikus egyházat, ugyanakkor hatékonyan támogatták a görögkeleti vallást, az orosz pravoszláviát és papjait. Szemet hunytak a görög katolikus templomok kifosztásakor, és azt sem akadályozták meg, hogy számos településről a lakosság elűzze a „görög parókust”. A 20. század eleji szkizma-mozgalom egyik fő központjában, Nagylucskán (Bereg vm.) például a felbőszített áttértek lerombolták a görög katolikus istenházát. A munkácsi püspökség kormányzótanácsa jegyzéket állított össze az egyházmegyét ért sérelmekről, de a prágai kormányzathoz eljuttatott beadványának nem lett kézzelfogható eredménye.²⁷

A csehszlovák hatóságok hathatós támogatásával Kárpátalján már az államfordulatot követően megerősödött a nagyorosz és az ukrán befolyás, főként azért, hogy ellensúlyozzák az ún. „magyar idők”-et. Bár a céljaik több tekintetben eltérőek voltak, abban megegyeztek, hogy a ruszin népet el kell választani az általuk „magyaron”-nak tartott görög katolikus egyháztól és annak papságától. „A két idegen irányzat ellentétes eszközökkel igyekezett megnyerni a rutén tömegeket. A nagyorosz propaganda vallási szempontokat állított előtérbe, hogy ezekkel áthassa a ruszin népet, az ukrán irányzat értelmiségi jellegű és

²⁵ HUBAI Imre, *Adatok Kárpátalja gazdasági földrajzához (1919–1939)*. Munkács, 1940, 13.

²⁶ PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, II. köt., Nyíregyháza, 1990, 72.

²⁷ BOTLIK J., 1997, 230.

határozottan politikai természetű, célja a rutén szeparatizmus [vagyis elszakadás] megszervezése volt.”²⁸

Papp Antal püspök ungvári székhelyének első emeletét a Kárpátalját megszálló csehszlovák csapatok parancsnoka, Castella francia tábornok foglalta el népes családjával, nyugalmukról állandó fegyveres katonai őrség gondoskodott. A főpásztort egyetlen szobába, gyakorlatilag házi őrizetbe kényszerítették, mondván, hogy neki mint rendezetlen állampolgárságú személynek ez is elég. A püspök „bűneit” az is tetézte, hogy nem volt hajlandó letenni a hűségesküt a csehszlovák államnak. Ehhez a következőket kellett volna cselekednie: mivel az 1918. október 28-án kikiáltott ország lakói korábban más illetőségűek voltak, neki is kérelmeznie kellett volna az állampolgársági igazolást, ezt azonban nem tette meg, így jogilag védtelen helyzetbe került.²⁹

A munkácsi püspököt a csehszlovák hatóságok korlátozták mozgásában, és amikor végre 1920 tavaszán ellátogathatott a hitehagyástól forrongó Máramaros vármegyébe, a ruszin népvezérnek, Kurtyák János (Iván, Куртяк Иван 1888–1933) tanítónak, a huszti görög katolikus egyházkerület gondnokának kellett megvédenie.³⁰ A Tisza és a Nagyg folyók torkolatának környékén ekkor égett a legnagyobb lánggal a pravoszláv mozgalom, ekkor keresztelték meg a legtöbb embert a Huszttól négy kilométerre fekvő izai görögkeleti kolostorban. Idősebb parasztasszonyokból toborzott ortodox apácák járták a vidéket koldusokkal és rongyos gyermekekkel a nyomukban, s kocsmai verekedéseket, véres utcai összecsapásokat szítottak a hitükhöz ragaszkodó görög katolikusok és a pravoszláviára áttértek között. A Husztól alig 10 km-re elhelyezkedő híres boronyai (Husztbaranya, Máramaros vm.) búcsújáráshelyen fegyveres pravoszlávok garázdálkodtak. A csehszlovák hatóságok dühe ennél a püspöki körútnál ért a tetőpontjára, mert a főpásztor az apostolok bátorságával járt személygépkocsijával faluról falura, hogy számba vegye híveit, s keresztes hadjáratra szólítsa fel őket a pravoszláv és a kommunista eszmékkel szemben.

Kurtyák János kétszáz válogatott ruszin lovas legénnyel ment püspöke, Papp Antal elé, és személygépkocsiját közrefogva kísérte be Huszt koronavárosba. Itt azonban a Várhegy aljában, a régi Rákóczi-kastély kertjében elbújt csehek hangzavarral, macskazenével fogadták a főpásztori menetet. A püspököt kifütyülték, Le vele! Kotródjon! – kiabálták, záptojásokat hajítottak irányába. A hatalmas termetű Kurtyák közvetlenül a főpásztor gépkocsija mellett lovagolt. Közben ököllel fenyegette a házak erkélyein és a tetőkön meghúzódó dobálókat, hogy aki bántani meri a püspököt, elpusztul. Legényeiből éjszakára

²⁸ KEMÉNY Gábor, *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*, Budapest, 1939, 23.

²⁹ Az állampolgárság elnyerése után a püspöknek mindenképpen hűségesküt kellett volna tennie.

³⁰ Kurtyák János volt az alapítója az 1924. január 26-án, a Huszt koronavárosban létrejött Autonóm Földműves Szövetségnek (AFSZ, 'Автономный Земледельский Союз', 'Avtonomnij Zemlegyilszkij Szozjuz', AZSZ), aki azt ügyvezetőként hatalmas szervezőmunkával Kárpátalja legjelentősebb pártjává tette. Kurtyák küzdelmének lényege annak felismerése volt, hogy a ruszin nép helyzetének javulását csak Podkarpatszka Rusz autonómiájának kivívása hozhatja meg.

őrséget állított az esperesi lak köré, ahol a főpásztor megpihent. Kurtyák éjjel többször végigjárta a környéket, mert a cseh pénzügyőrök egy rejtékhelyről mégis beverték az ablakokat. Másnap újra elől haladt lovas csapatával, amikor a templomból kiáradó tömeg zászlókkal kísérte a püspököt az országúton a boronyai búcsújáráshelyre. Megérkezve kétszer is meg kellett futamítania a pravoszláv garázdálkodókat. Botokkal, fokosokkal felfegyverkezett legényeit azonban a cseh csendőrök kizárták a templom udvaráról. Csak Kurtyák kísérhette be a sokaságon keresztül a püspököt a szószerkekre, de az alig mondta ki szentbeszédének első szavát: „Bölcsesség...” – kőzapor repült irányába. A tömegbe beszivárgott pravoszlávok iszonyú lármát csaptak. Kurtyák János a püspök elé állt, hatalmas testével védte, és egy-egy kiáltásával utat nyitva mentette ki a megvadult hangzavarból. Hősies magatartásáért Kurtyák Jánost a pápa a Szent György-rend lovagkeresztjével tüntette ki.⁵¹

Husztbaranya községben minden esztendő augusztus 2-án, Illés napján tartják a búcsút, amelyet a hívek ezrével keresnek fel. A falubeli kegytemplom a bazilita szerzeteseké volt, és ez alkalommal is idevárták Papp Antal munkácsi megyéspüspököt is. Ünnepeles főpapi szertartásának végzése közben egy jól megszervezett 150–200 fős csoport a csehszlovák csendőrség védelme alatt kegyeletstörtéző szöveg éneklésébe kezdett, majd amikor a rendezők csendre intették őket, kődarabokat kezdtek hajigálni, amiből nagy fejtelenség és verekedés támadt. A zűrzavart kezdeményezők és a hívők közül sokan megsebesültek. A püspök felé is repült egy kődarab, de mellette álló titkára, Sztojka Sándor (1890–1943), a későbbi munkácsi püspök, könnyebb sérülés árán kivédte. A csehszlovák sajtó az esetet országszerte nagy feltűnést keltő eseményként közölte, és még több rosszindulattal magyarázta. Azt hangoztatta, hogy a ruszinok többsége megelégedte a magyar püspökük és „magyar” papságuk által rájuk kényszerített görög katolikus vallást, és őseik 17. századi ortodox hitéhez akarnak visszatérni.⁵²

Marina Gyula (1901–1983) kanonok, politikus emlékiratából ismeretes, aki 1920 októberében kezdte meg tanulmányait az ungvári Hittudományi Akadémián, hogy milyen hamisak voltak a vádak Papp Antal püspök ellen. A főpásztor valóban magyar szülőktől született, de a 19–20. század fordulóján mint Firczák Gyula munkácsi püspök irodaigazgatója – mivel felettese sokat tartózkodott Budapesten – tevékenyen részt vett az egyházmegye kormányzásában. Ekkor senki még álmában sem gondolt arra, hogy alig múlik el másfél évtized, és csehszlovák uralom lesz Kárpátalján. Papp Antal a saját elhatározásából kezdett ruszinul tanulni. Ezt igyekezett tökéletesíteni 1920–1921-ben, amikor az akkori papnövédekkel az esti séták alkalmával „gyakorolgtattuk a ruszin nyelvet” – írta Marina Gyula. „Nagy szóbőségre ugyan sohasem tett szert, és kiejtése, hangsúlyozása erősen magyaros volt. Ezért a világháború utáni időkhöz évente csak négyszer mondotta el a szentbeszédet ruszinul. Beszédeit maga írta le és azután betanulta. A népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan [a híres, hosszú évekig használt *Азбука* ('Azbuka'), *Ábécéskönyv*] alapján.”

⁵¹ OLÁH György, *Jajkiáltás a Ruténföldről*, Budapest, 1928, 57–58.

⁵² MARINA Gyula, *Ruténsors. Kárpátalja végzete*, Torontó, 1977, 76–77.

A husztbaranyai búcsún a Papp Antal püspök elleni támadás az ellenkező hatást érte el. Néhány megtévedt lelkészt kivéve a görög katolikus papság a híveivel együtt még szorosabban zárkózott fel a főpásztor mögé. A csehszlovák hatóságok a kölcsönös engedményeken alapuló megegyezés keresése helyett általános és nyílt támadásba mentek át a görög katolikus egyház, mindenekelőtt a magyar származású püspöke ellen. „Az eredménye az volt, hogy valóságos hadszíntérré változott át Kárpátalja egész területe. Bár a harc vallási vonalon indult el, mégis legalább 6 görög katolikus pap esett halálos áldozatul és néhány százra tehető ebben a vallási villongásban meghalt vagy megsebesült hívek száma. Így ment ez, sokszor vad kegyetlenkedésekkel és gyújtogatásokkal egészen 1924 júliusáig.”³³

A végzetes eseményekért ugyanis – melyek számos okból eredtek – sokan Papp Antalt tették felelőssé, és úgy vélték: a helyzet nyomban megváltozik, az egység azonnal helyreáll, ha lemond püspöki méltóságáról és eltávozik Kárpátaljáról. Céljuk elérésére különféle eszközökhöz folyamodtak, amelyekhez erőteljes támogatást kaptak a csehszlovák hatóságoktól. Zsatkovics Grigorij kormányzó közvetítésével több szlavofil érzelmű munkácsi egyházmegyei lelkész feljelentette a főpásztort Rómában. Az alábbi főbb vádak alapján kérték föltétlen elmozdítását: véleményük szerint a püspök nem tud ruszin nyelven, csak magyarul. Annak idején bevezette a Gergely-naptárt az ortodox Julián-időszámítás helyett. Hatáskörében megszüntette a cirill betűk használatát. Nem látogatta az egyházközségeket, és nem volt ad visitanda liminán³⁴ stb. A bevádolók szerint Papp Antal volt a fő okozója a Kárpátalján egyre inkább terjedő tömeges hitehagyásnak, az áttéréseknek, ezért a főpásztori méltóságra alkalmatlan.

Eközben a csehszlovák kormány minden eszközt bevetett a főpásztor eltávolítására, és a Vatikánban álnokul azzal vádolta, hogy miatta terjed egyre szélesebb körben a kárpátaljai skizmatikus mozgalom. Eközben a prágai államvezetés egyre idegesebb és hajlíthatatlan, mert a munkácsi püspök hivatali léte és főpásztori magatartása tiltakozás volt a csehszlovák megszálló hatalom ellen. Papp Antal 1924. január 28. és február 21. között Rómában tartózkodott, ahol fogadta XI. Pius pápa (1922–1939), aki előtt részletesen feltárta egyházmegyéje helyzetét. Hazatérése után a Szentszék felszólította, hogy mondjon le püspöki székéről, aminek az egyházmegye érdekeire hivatkozva a főpásztor eleget tett. A pápa július 4-én mentette fel főpásztori méltóságából, és küzikei címzetes érsekké iktatta be. Egyúttal kinevezte az eperjesi és munkácsi egyházmegyék Magyarországon maradt részeiből létesítendő új, Miskolc központú exarchátus (egyházmegye) apostoli kormányzójává, és felruházta a megyéspüspököket megillető jogokkal és kivált-

³³ MARINA Gy., 1977, 63–64., 94.

³⁴ Másként: *visitatio liminum*, azaz ‘küzöblátogatás’. Egyházbírói kifejezés, a megyéspüspököknek szabályos időközönként beszámoló céljából fel kell keresniük a pápát Rómában. Illetőleg: „ad limina látogatás”, vagyis kötelező megjelenés az apostolok küszöbénél, azaz Szent Péter és Pál sírjánál. Papp Antal a Nagy Háború (1914–1918) éveiben azért nem tett, nem tehetett eleget kötelezettségének, mert az Osztrák–Magyar Monarchia hadban állt az antanthatalmakkal szövetségben Olaszországgal.

ságokkal.³⁵ Papp Antalnak ezután még egy esztendeig az ungvári püspöki palotában kellett laknia, mert a magyarországi székhelyéül kiszemelt Miskolcon nem tudott megfelelő lakáshoz és hivatali helyiséghez jutni. Ráadásul a csehszlovák hatóságoktól nem kapott Csonka-Magyarországra szóló útlevélet.³⁶ A volt munkácsi püspök helyzete sok huzavona után csak egy év múlva oldódott meg, amikor előzetes kiutasítási határozat után 1925. szeptember 11-én (más adat szerint október 23-án) Papp Antalt erőszakosan, belügyi karhatalommal áttoloncolták a csehszlovák–magyar határon.³⁷

A pravoszláv hitre való térítésben a csehszlovák hatóságok felhasználták az Oroszországból hazatért cseh, illetve csehszlovák legionáriusokat, akik közül sokan ortodox hitű orosz nőket vettek feleségül és hoztak haza magukkal. E katonákat – főként a tiszteket, altiszteket – kárpátaljai helyőrségekben helyezték el, hogy állandó összeköttetésben lehessenek a vidékre özönlött többezernyi orosz emigránssal. Ez utóbbiak számát növelték az 1914 augusztusában, Ausztria tartományában, Galíciában alakult és eredetileg az osztrák–magyar hadsereg kötelékében harcoló Ukrán Lövészek Tábora, USZSZ (Українські Січові Стрільці, УСС, 'Ukrajinszki Szcicsovi Sztrilci', közismert rövidítéssel: Szics-gárda) katonái is. Ezeknek nagy része 1920 áprilisában lengyel hadifogságba esett, de az alakulatból ekkoriban mintegy háromezer fő átverekedett magát az új Csehszlovákiába, Kárpátaljára. Egy ideig táborokban – Ungvár, Csap stb. – őrizetbe kerültek, de már ebben az évben szabadon megalapíthatták a kárpátaljai Ukrajna Szics Bizottságát.³⁸ A Szics-gárdisták beilleszkedtek a Podkarpatská Rus-i csehszlovák rendszerbe: hivatalt vállaltak, vagy állami megbízásból tevékenyen részt vettek a pravoszláv vallás terjesztésében.

Ez utóbbi külsőleg mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy a cseh, illetve csehszlovák legionáriusok³⁹ és az állami közigazgatás támogatásával a képzett görög katolikus papok helyébe az egyszerű falusi népből kikerülő, írni-olvasni alig tudó, de pravoszláv vallású embereket iktattak be pópának. Csak annyi volt az érdemük, hogy ha gyakran rosszul is, de elvégezték az egyházi szertartásokat. Ennél sokkal fontosabb volt, hogy hűségesen kiszolgálták a csehszlovák államhatalmat. Esetükben a hatóságok nem tartottak attól, hogy ápolni fogják a több évszázados magyar–ruszin együttélés hagyományait, a barátságot. Az új pópák készségesen engedelmeskedtek a cseh politikai mozgósítást végző személyeknek, akiknek szerepét a jegyző, a csendőr, a pénzügyőr, az útőr, az

³⁵ BOTLIK J., 1997, 232., 237.

³⁶ SALACZ Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München, 1975, 27.

³⁷ MARINA Gy., 1977, 95.

³⁸ UDVARI István, *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében*, előszó Viga Gyula, Nyíregyháza, 1995, 155–156.; Lásd bővebben: Гордієнко, Володимир. І., Українські Січові Стрільці, Львів, 1990. (Gordienko, Volodimir, I., *Ukrajinszki Szcicsovi Sztrilci*, Lviv.)

³⁹ A Nagy Háború idején az antanthatalmak hadifogságába került sok száz cseh és szlovák katonából, illetve az átvált szökevényekből Orosz-, Francia-, illetve Olaszországban csehszlovák légiót szerveztek, összlétszámuk 1918–1919 fordulójára elérte a kb. 100 ezer főt. A később hazatérő oroszországi kivételével, a két légiónak jelentős szerepe volt Csehszlovákia létrehozásában.

erdőőr és minden cseh vállalta, akit sorsa akkoriban Kárpátalja tájaira vetett. Az újdonsült falusi pravoszláv pópákkal mintha a 17–18. század legendás tanulatlan „batykó” atyácska korszaka tért volna vissza.

A látszólag vallási kérdés mögött ismét – mint 1849 és 1918 között – valójában a pánszláv gondolat húzódott meg, amelynek népszerűsítői a cári orosz ortodox birodalmat Vlagyivosztoktól Prágáig képzelték el, és mindezt a skizmába, vagyis eretnekségbe öltöztették. Ezt az önáltatást – melyben önmaguk is éltek – igyekeztek a hiszékeny és oly sokszor félrevezetett, becsapott ruszin népbe táplálni. Az előre kidolgozott és céltudatos hírverés nyomán hol önként, de ha szükség volt rá, akkor a csehszlovák hatóságok „segítségének” következtében mind több település lakossága tért át a pravoszláviára. Gyakran előfordult, hogy a csendőrség jelenlétében költöztették ki parókiájából az ungvári vagy a budapesti központi papneveldeben képesítést nyert görög katolikus lelkészt, és hatósági segédlettel iktatták be helyére a műveletlen pravoszláv papot. A ruszin nép egy része mintha megbabonázódott volna, vakon követte az új hittérítő „apostolok” tanításait. Gyakran, szinte érthetetlen módon a ruszinok elhagyták régi templomaikat és újakat építettek, de sok helyen egyszerűen csak kiűzték azokból addigi görög katolikus hittestvéreiket.⁴⁰

A kárpátaljaiakból kikerülő újdonsült pravoszláv papok sorait gyarapította az a mintegy 300 nagyorosz emigráns görögkeleti pap, akik az 1919 és 1939 közötti időszakban végeztek missziós feladatokat Podkarpatská Rusban. Nem ítélnék le lelki indíttatásuk felett, csupán megjegyezzük: úgy élt bennük a magyar jogrend alapján a máramarosszigeti „rutén skizmapör”-ben 1914. március 3-án hozott ítélet, mint az ortodox egyházzal szemben addig elkövetett legnagyobb merénylet. A per vádlottjairól mint mártírokról és a magyar elnyomás legszerencsétlenebb áldozatairól beszéltek, ezzel bujtogatták az áttérni szándékozókat. A pravoszláv hírverés vezéralakja az 1920-as évektől Ungváron tevékenykedő bukovinai orosz emigráns, Curkanovics Hilarion (Illarion, 1878–194?) volt, aki annak idején a máramarosszigeti pört mint újságíró kísérte figyelemmel. A cseh kormánypénzen szervezett kárpátaljai orosz párt vezetője, majd képviselő, aztán szenátor lett a prágai nemzetgyűlésben. Curkanovics közreműködésével alapították meg a Школьная Помощь ('Skolnaja Pomoscs', Iskolai Segély) nyomdavállalatot, amely egy diákothont is fenntartott szegény sorsú falusi ruszin ifjaknak. Gondoskodtak az ellátásukról, a nevelésüket orosz emigránsokra bízta, a jól tanuló diákok ösztöndíjat kaptak tanulmányaik prágai folytatására. Oklevelük megszerzése után azonban a legtöbbjük elveszett a ruszin nép számára, mert „csehszlovák” hivatalnokká váltak.⁴¹

Az új munkácsi püspöknek XI. Pius pápa 1924. augusztus 24-én Gebé Péter (egyres forrásokban Gebe, 1864–1931) addigi nagyprépostot iktatta be, aki 1925. március 19-én tette le a hűségesküt a csehszlovák államra a cseh nemzetiségű Antonín Rožypal (1866–1937), Kárpátalja alkormányzója előtt. Gebé püspök hét évig szolgált, és ez idő alatt a görög katolikus egyház folytonos háttérbe szorításával és a skizma rohamos terjedésével kellett megküzdenie.

⁴⁰ BOTLIK J., 1997, 235.

⁴¹ ORTUTAY Tivadar, *Cseh világ a Kárpátokban*, II. kiad., Ungvár, 1941, 99–101.

Az államfordulat után a Csehszlovákiában lakó összes pravoszláv hívó egyetlen autonóm egyházmegyébe tartozott – köztük a kárpátaljaiak is –, amelyet a konstantinápolyi patriarchátus fennhatósága alá rendelt prágai ortodox érsek, Savatij (egyes forrásokban Sawaty, Szawatij) kormányzott. A pravoszlávia gyors terjedése ellenére az első években a kárpátaljai görögkeleti papok között nem volt olyan személy, aki alkalmas lett volna az ortodox egyház megszervezésére és vezetésére. Emiatt a Szerb Ortodox Egyház már 1921-ben Dositheus niši püspököt küldte a Podkarpatská Rusba, aki 1926-ig irányította az itt élő pravoszlávok lelki életét.

Ezt követően, Gebé Péter munkácsi püspök működése idején épült ki az önálló kárpátaljai görögkeleti egyház, amelyet elsősorban a Szerbiai Ortodox Egyház segített elő. Ireneus újvidéki főpásztor 1927-ben, Szerafinn prizrendi főpap 1928 és 1930 között, Joszif bitoliai püspök 1931-ben látta el a kárpátaljai pravoszláv hívók lelki vezetését. Ezenkívül ők irányították a háttérből a skizma-mozgalmat, vagyis az áttéréseket, valamint a missziómunkát. Joszif püspök fáradozásának az eredményeként 1931. július 20-án állították fel a munkácsi pravoszláv egyházmegyéjét. Ez év október 2-án a szerb püspöki zsinat Damaszkín szerb főpásztort választotta meg a pravoszláv rutének szellemi kormányzására munkácsi–eperjesi püspök címmel. Az 1936. évi névtár szerint ennek a pravoszláv egyházmegyének már 127 temploma, 138 felszentelt papja és 140 000 hívője volt.⁴² Az 1930-as évek végén „az ungvári orosz emigráns pravoszláv pópa szerint Kárpátalja pravoszlávjainak száma felülhaladja már a 150 ezer lelket is”.⁴³

Gebé Péter görög katolikus főpásztor halála után két nappal, 1931. április 28-án Sztojka Sándor kanonokot választották meg káptalani vikáriusnak. Főpapi kinevezését követően, 1932. július 12-én az ungvári székesegyházban szentelték püspökké. Sztojka Sándor főpásztori munkájában két fő célt követett: minden erejével igyekezett meggátolni a csehszlovák hatóságok által erőteljesen támogatott skizmatikus mozgalmat, illetve felvette a küzdelmet a Kárpátalján jelentős befolyást elért kommunista eszmékkel szemben. Sztojka püspök soha nem titkolta magyar érzelmeit és gondolkodását, de ruszin népének is hűségese főpásztora volt. Támogatta az Autonóm Földműves Szövetség törekvéseit Kárpátalja autonómiájának kivívásában, amelynek megadására Csehszlovákia nemzetközi szerződéseiben vállalt kötelezettséget, de az önkormányzat bevezetését folytonosan halogatta. Közismert volt erős szociális érzékenysége, a szegény sorsúak pénzbeli és természetbeni (élelmiszer, ruháknak stb.) segélyezése.⁴⁴ Sztojka püspök következetesen védte papságának érdekeit a csehszlovák hatóságok visszaélései ellen, és a tárgyilagosságát mindig megőrizve, keményen küzdött a pravoszláviát erőteljesen támogató államhatalommal szemben.

A csehszlovák kormányzat két évtizedes hitegetése után, 1938. október 9-én alakult meg Ungváron a kárpátaljai autonóm ruszin kormány, amelynek élére a ruszin pártok ajánlására Bródy Andrást (1895–1946) nevezték ki.

⁴² BONKÁLÓ Sándor, *A rutének (ruszinok)*, Budapest, 1940, 151–152.

⁴³ ORTUTAY T., 1941, 100.

⁴⁴ BOTLIK J., 1997, 243–244.

Hamarosan, 25-én Prágában letartóztatták és bebörtönözték, mert a közös minisztertanácsi ülésen népszavazást követelt arról, hogy Kárpátalja maga dönthesseen hovatartozásáról. Utódául másnap Volosin Ágostont nevezték ki, aki a kisebbségben lévő ukrán mozgalom vezetőjeként vette át hatalmat, és a csehszlovák országrészt egyre inkább függetlenítette a prágai kormánytól, majd területe nevét is megváltoztatta: Карпатська Україна ('Karpatszka-Ukrajina', azaz 'Kárpáti Ukrajina'). Féktelen terrort vezetett be: feloszlatta a ruszin és a magyar politikai pártokat, egyesületeket, betiltotta az orosz és a magyar nyelvű újságokat. Közben az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a Felvidék és Kárpátalja déli, magyarlakta tiszaháti sávja is újraegyesült Magyarországgal, Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal.⁴⁵

A Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15. és 17. között végrehajtott hadműveletével birtokba vette Kárpáti Ukrajina területét, ezzel két évtizedig tartó idegen uralom után Kárpátalja döntően hegyvidéki, ruszinlakta területe is újra Magyarország részévé vált.⁴⁶ A katonai közigazgatás után, július 7-én báró Perényi Zsigmond (1870–1946) kormányzói biztos átvette hivatalát, ezzel hatályba lépett a polgári irányítás. A magyar kormány Kárpátalja/Ruténföldön az 1939. évi VI. törvénycikkkel, majd a 6200/1939. M. E. sz. rendelettel létrehozta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot, amelyet Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségre tagolt. Ezen a ruszin többségű területen széles körű magyar–rutén/ruszin kétnyelvű közigazgatást vezetett be, és a ruszinság gazdasági-szociális felemelésére felelevenítette a négy évtizeddel korábban, Egan Ede vezetésével indított hegyvidéki gazdasági akciót.⁴⁷

Kárpátalját 1944 októberében elfoglalta a szovjet Vörös Hadsereg, ezt követően a kommunista hatóságoknak azért sikerült néhány év alatt a csehszlovák állam közreműködésével létrehozott ortodox egyházszerzetbe kényszeríteni a kárpátaljai görög katolikusokat, mert már volt hova. A szovjet katonai megszállást követően azonnal megkezdődött az új, kommunista hatóságok kíméletlen támadása az ősi Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye és a ruszin nemzeti identitást fenntartó, azt gyarapító művelődési intézmények ellen. Sorra betiltották, illetve felszámolták a különféle egyházi szervezeteket, kulturális egyesületeket, köröket is.

Erre a sorsra jutott a Kárpátalja 1939. március 17-én Magyarországgal történt újraegyesülését követően, 1941. január 26-án, Ungváron megalakult Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ (КТТ-ПОН) is. Az egyesület tagjai közül egyesek külföldre menekültek, másokat száműztek. Akik egyikre sem kényszerültek és maradtak, azok egy életre megbélyegzetté váltak. A vezetőit meghurcolták, közülük mindenképp a társaság elnökét, Ilinczy Sándor (1889–1947) görög katolikus nagyprépostot, akit nemcsak ebbéli munkásságáért, hanem a pravoszláv vallásra való áttérésének a meg-

⁴⁵ Kiterjedése 12 109 km², lakossága 869 299 fő, ebből 751 883 magyar (86,5%). Ebből a kárpátaljai rész: 1896 km², ahol 173 233 lakos élt.

⁴⁶ A Volosin-rendszer 1939. februári népszámlálása szerint a területe: 11 085 km², népessége 545 131 fő, közülük 413 481 ruszin/ukrán (75,9%), 25 894 magyar (4,8%) stb.

⁴⁷ Lásd részletesen, BOTLIK J., 2018, 249–296.

tagadásáért 1946-ban koholt vádak alapján 20 évi „kátorgára”, azaz kényszermunkára és vagyyonelkobzásra ítélték.⁴⁸

A megtorló szovjet kommunista hatóságok Illiczky Sándor legfőbb bűnének azt tartották, hogy a ruszin önazonosság, illetve a nemzeté válási folyamat első számú formálója, építője volt. A „csehek alatt”, 1924 és 1938 között a munkácsi püspökség Душпастьерь (Lelkipásztor) című folyóiratának, valamint több más ruszin újságnak 1944-ig volt szerkesztője. Ezek: Миссийный календар (Missziós kalendárium) 1935–1944; Благовѣстникъ (Üdvhírnök) 1939–1944; Недѣля (Vasárnap) 1941–1944; Нова Недѣля (Új Vasárnap) 1939; Карпатська Недѣля (Kárpáti Vasárnap) 1939–1941; Литературна Недѣля (Irodalmi Vasárnap) 1943–1944. Illiczky Sándort 1939. július 4-én a Magyar Országgyűlés Felsőháza örökös tagjává, július 7-én, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság létrehozásakor miniszteri rangban a kormányzói biztos főtanácsadójává nevezték ki. Sztojka Sándor munkácsi püspök 1943. május 31-én bekövetkezett halála után az egyházi törvények előírásainak megfelelően, június 2-án Illiczky Sándort káptalani helynöknek választották, mely tisztséget 1944. február 12-éig viselte.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság ügyvezető igazgatóját, Harajda Jánost (1905–1944), a ruszin nyelv egyik kiváló művelőjét, több szótár szerkesztőjét koholt vádak alapján a szovjet katonai kémelhárítás, a SZMERS (СМЕРШ) már 1944. október végén letartóztatta. Két hét múltán, december 13-án az ungvári börtönben 39 éves korában belehalt a kínzásokba. A hivatalos hatósági okirat szerint szívelégtelenségben hunyt el.⁴⁹

A legjelentősebb magyar–rutén szerveződés, a kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság, amelyet Ruszin Akadémiának is neveztek, vagyonát – székházát, nyomdáját, könyvtárát stb. – 1945. március 7-én elkobozta és államosította az ungvári Néptanács, azaz a kárpátaljai kommunista kormány. Az okiratot a ráda elnöke, Ivan Turjanica (1901–1955) – egyben a Zakarpatzka-Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának az első titkára – írta alá, aminek következtében a Kárpátaljai Tudományos Társaság megszűnt.⁵⁰ Ezzel Kárpátalján teljesen felszámolták a görög katolikus egyház hathatós támogatásával addig működő közös ruszin–magyar tudományos életet. A kárpátaljai ruszinságot mint nemzetiséget az 1946. november 7-én kiadott központi ukázzal hivatalosan megszüntették, és ukránnak minősítették át a népcsoportot.

A második világháború idején a Szovjetunióban összesen mintegy 5 millió görög katolikus vallású személy élt, gyakorlatilag teljes egészében Ukrajnában, és annak is a nyugati részén, a volt Galíciában. Az ukrán állami függetlenségi törekvések egyik támaszát alkották, vagyis nem kívánták a Szovjetuniót. A második világháború befejezése után a görög katolikusoknak a pravoszláv egyházba való kényszerítése lényegében megtorlás volt vagyonelkobzásokkal,

⁴⁸ Illiczky Sándor elítélése után egy évvel, 58 éves korában a szibériai Tomszkban ismeretlen körülmények között meghalt.

⁴⁹ BOTLIK J., 1997, 277.

⁵⁰ Зоря–Hajnal. *A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*, szerk. Csátary György, Belegszász–Budapest, 1995, 10., 173.

az ellenálló egyházi személyek bebörtönzésével, illetve meggyilkolásukkal (korabeli kifejezéssel: likvidálásukkal) együtt.⁵¹

Kárpátalja 1919–1938/1939 közötti „cseh alatti” korszakában, a prágai kormányzat támogatásával 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség már 1944 végén küldöttséget menesztett a szovjet fővárosba a munkács-csernekhegyi kolostor főnökével, Szabó (Сабо́в) igumennel (vagy higumen) az élen, amely kérte, hogy az egyházmegyét csatolják a moszkvai ortodox patriarchátushoz. A kívánságot a hatóságok hamarosan teljesítették. Ez a kárpátaljai pravoszláv egyház jelentős megerősödését hozta magával, és a küldöttség hazatérte után nyomban megkezdődtek a görög katolikus egyház elleni mind erőteljesebb támadások.

Az üldözések irányítója az állami egyházügyi hatóság és a Belügyi Népbiztosság, az NKVD államvédelmi szerv volt, amelyek erőteljes támogatóra találtak a pravoszláv egyházban a görög katolikus egyház és hívei elleni küzdelmükben. A hatóságok nemcsak megkönnyítették, hanem szorgalmazták a görög katolikus egyházközségek áttérését a pravoszláviára. Azoktól a parókusoktól, akik megtagadták hitüket és aláírták a Rómától való elszakadásról szóló nyilatkozatot, nem kobozták el a templomot, maradhattak a parókián a családjukkal együtt, és mint pravoszláv lelkészek szabadon tovább működhettek. Közben a munkácsi püspökség, majd annak felszámolása után a következő évtizedekben, 1989-ig a szovjet diktatúra egyik fő eleme az egyházellenesség volt az ateizmus folyamatos hirdetésével.⁵² Az üldözések elől 1945 után több görög katolikus pap az újra megalakult és ekkor még nagyobb biztonságot ígérő Csehszlovákiába menekült, ahol azonban csak néhány évre találtak nyugalmat. A szomszédos országban ugyanis csak évekkel később, 1950 tavaszán kezdődött az Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye felszámolása.⁵³

Romzsa Tódor (Tivadar, 1911–1949) munkácsi püspök⁵⁴ kezdettől hajlíthatatlanul ellenállt a szovjet parancsuralmi rendszer egyre keményebb nyomásának, amellyel a hitehagyását (aposztázia) igyekeztek kieroszakolni. A főpásztor élesen tiltakozott az ellen, hogy a Vörös Hadsereg katonái, tisztjei az egyházközségekben a görög katolikus templomokat sorra átadták/átadják a pravoszlávoknak. A görög katolikus egyház elleni támadásokat jelentősen elősegítette az a rendelet, amelyet 1945. március 24-én fogadott el a Kárpát-

⁵¹ Bandera, Sztepan (1908–1959) vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lembergben (Lviv) a független Ukrajnát, amely csak 12 napig állt fenn. Bandera Ukrán Felszabadító Hadserege, illetve egyes részei 1945 után is még évekig partizánharcot folytattak Nyugat-Ukrajnában a szovjet belügyi és katonai alakulatok ellen.

⁵² Lásd például, BUKOVICS Dmitro – GAJDOS Béla – GAJDOS Mihály, *A haladás útjában (Az igazság a görög katolikus egyházzól)*, Uzshorod, 1980; SZIKSZAI Aladár, *A reverenda mögött*, Uzshorod, 1976.

⁵³ BOTLIK József, *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*, Budapest, 2010, 21–23. – A csehszlovák kormány csak a „Prágai tavasz” idején, 1968. június 13-án állította vissza jogaiba az eperjesi püspökséget.

⁵⁴ Romzsa Tódort az ungvári székesegyházban 1944. szeptember 24-én, Madarász István (1884–1948) kassai római katolikus megyéspüspök segédletével, Dudás Miklós (1902–1972) hajdúdorogi görög katolikus főpásztor szentelte püspökké.

tontúli (tudniillik: Kárpátaljai) Ukrajna Néptanácsa „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” címmel. Ebben leszögezték, hogy minden nagykorú állampolgárnak a szabad akaratából joga van megváltoztatnia a vallását vagy kiválnia felekezetéből, illetve felekezeten kívülinek lennie. Eközben 1945–1946-ban Ukrajnában teljesen államosították az egyházi, a parókiális és felekezeti iskolai vagyont. Ez azt jelentette, hogy az egyházközségeknek ezután az államtól kellett mind nagyobb összegekért bérletbe venniük a saját korábbi templomaikat. A papokat kitelepítették parókiájukból, vagy működésükért magas jövedelmi adókat vetettek ki rájuk. Az 1945–1946. tanévben megtiltották a hittan iskolai oktatását, és a papoknak tilos lett a tanintézményekbe belépni.

Elsősorban a görög katolikus egyház papjainak és híveinek a megfélemlítését szolgálták a különféle koholt vádakkal indított perek. A kárpátaljai területi népbíróság 1946. május 26-án „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” képtelen vádakkal halálra ítélte Bródy Andrászt, aki 1938 októberében az autonóm kárpátaljai ruszin kormány elnöke, majd 1939–1944 között a Magyar Országgyűlés képviselője volt. Rajta kívül még a hajdani ruszin–magyar szellemiségű Autonóm Földműves Szövetség hét volt vezetőjét, akik ugyancsak a magyar törvényhozás képviselői voltak, fogták perbe: Bencze György (1885–1946. május 25. után), Demkó Mihály (1894–1946), Kricsfalussy-Hrabár Endre (1890–1946), Ortutay Jenő (1889–1950), Riskó Béla (1887–1947? Szibéria), Spák Iván (1900–1976) és Zsegora Ödön (1895–1946. máj. 25. után). Közülük Demkó Mihályt és Kricsfalussy-Hrabár Endrét halálra ítélték, és Bródy András-sal együtt 1946. december 7-én kivégezték. A többieket egyéenként 10 évi kényszermunkatáborban letöltendő büntetéssel sújtották. Valamennyien görög katolikus vallásúak voltak, közülük Ortutay Jenő ungvár-ceholnyai parókus.⁵⁵ Ugyancsak 1946-ban, a szovjet állambiztonsági szolgálat ügynökei az éj leple alatt meggyalázták Sztójka Sándor munkácsi görög katolikus megyéspüspök hamvait. Erős fémlappal lezárt sírját felnyitották, kiásták a holttestét, és feldarabolva szétszórták az ungvári káptalani temetőben.

A szovjet hatóságok által erőteljesen támogatott pravoszláv hírverés különösen azután erősödött fel, hogy a moszkvai pátriárka Nesztor püspököt küldte Kárpátaljára, akit 1945. október 22-én iktattak be hivatalába Munkácson. A belügyi titkosszolgálat, az NKVD-val összefogva elérte, hogy 1946-ban a galíciai papság példáját követve 14 görög katolikus lelkész – vezetőjük Kontratovics Irén (szerzetesi neve: Iréneusz, 1878–1957) – létrehozott egy kezdeményező csoportot, amely az 1646. április 24-én létrejött ungvári unió felszámolását szorgalmazta. A Kontratovics-féle társaság azonban nem lépett a nyilvánosság elé, mint a hasonló célú galíciai kezdeményezések, hanem titokban működött.

A hatóságok 1947 tavaszán elkobozták a munkácsi püspökség munkács-csernekhegyi, husztbaranyai és kisbereznai kolostorát, és átadták a pravoszlávoknak. Egy 1947 júliusában készült jegyzék szerint erre az időre már 73-ra nőtt a görög katolikusoktól az ortodoxok által elvett templomok száma, 15 görög katolikus papot a gulágokra deportáltak, hármat politikai vádak

⁵⁵ Rövid életrajzukat lásd a névsorban, DUPKA György, *Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959*, Ungvár–Budapest, 1999.

alapján ítélték el, 36 lelkészt viszont az országból való menekülésre kényszerítettek.⁵⁶

A szovjet megszálló hatóságok közben már 1947 elejétől mindinkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy a görög katolikus egyház felszámolásának legfőbb akadálya Romzsa Tódor munkácsi megyéspüspök. A főpásztor ekkor már a harmadik éve keményen szembeszállt a sztálini terrorral, a ruszin nép, s annak vallása állhatatos vezetőjeként híven és kitartóan védelmezte az egyházmegye érdekeit. Mivel nem volt hajlandó az aposztáziára, vagyis a hitehagyásra, és híveivel együtt beolvadni az orosz ortodox egyházba, illetve a kárpátaljai, munkácsi pravoszláv püspökségbe, valamint elismerni Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával történő úgynevezett „újraegyesülését”, ezért a szovjet hatóságok kíméletlen harcot indítottak ellene.

Az ukrán állambiztonsági hivatal⁵⁷ elhatározta Romzsa püspök fizikai megsemmisítését. Október végén, a Munkácstól néhány kilométerre fekvő Lóka elnevezésű ruszin falucska templomának vasárnapi felszentelése után másnap, 27-én hétfőn visszatérőben a Munkács és Ungvár közötti főútvonal felé közeledve, Zsukó községet elhagyva az úton merényletet követnek el ellene. Manajló Mária Teofila (1920–2007), Szent Bazil rendi apáca emlékezése szerint mindez az Iványi nevű falu előtti lejtő közepén történt. A püspök dombról lefelé haladó könnyű lovas kocsijába⁵⁸ fentről egy Studebaker típusú szovjet katonai teherautó teljes sebességgel belerohant. A jármű, amíg el nem akadt az árokban, maga előtt görgette a bricskát. Romzsa püspök a pozdorjává zúzódot homokfutó és a teherautó első kerekei közé került. A főpásztort kísérő ifjabb Bacsinszky Dániel (1911–1968) atya és Homa Miklós kocsis súlyos sérülésekkel a lovas kocsi alá zuhant. A lovak a helyszínen néhány perc múlva elpusztultak.

A püspök másik pap kísérője, Bereznay András atya, valamint Bugir és Maszlej papnövendékek (mindkettőjük keresztnéve Mihály) a hirtelen ütközéstől a homokfutóból kirepültek a mezőre. Arra tértek magukhoz, hogy a Studebakert követő ugyancsak amerikai gyártmányú Willis terepjáróból⁵⁹ kiugráló emberek vasdorongokkal ütlegelik a püspököt és a kocsist. Bereznay atya és a két papnövendék felugrott a földről és segítségért kiáltozva Iványi falu felé menekült. A merénylők otthagya fő áldozatukat, a püspököt, üldözőbe vették őket. Utolérve a menekülőket, őket is ütni-verní kezdték, de éppen akkor ért a helyszínre Munkács felől egy postaautó, és ez meggátolta a véres leszámolást. A támadók villámgyorsan a járműveikbe ugráltak és eltűntek. A súlyosan sérült áldozatokat a postások szállították a munkácsi kórházba.

Romzsa püspöknek leginkább a feje sérült meg, az alsó állkapcsa két helyen eltört, és mindössze hét foga maradt épen. Egyik lábszárán hatalmas seb tátongott, és egész testét zúzódások borították. Bacsinszky atyának ko-

⁵⁶ SALACZ G., 1975, 29.

⁵⁷ Az NKVD helyett 1946-ban hozták léte a szovjet Állambiztonsági Hivatalt (MGB) és annak tagköztársasági szerveit.

⁵⁸ Könnyű lovas kocsi, homokfutó vagy bricska.

⁵⁹ A második világháború alatt a szövetség és fegyverbarátság keretében az Amerikai Egyesült Államok mintegy 500 ezer katonai jármű átadásával támogatta a Szovjetuniót a Németország elleni háborúban.

ponyaalapi törése és lapockarepedése volt, eltört az egyik bordája és térdben mindkét lába. Három hétig feküdt eszméletlenül. A kocsis súlyos koponyasérüléseket szenvedett és a kórházban meghalt. Bereznay atya és a két papnövendék könnyű fejsérülésekkel éltek túl a merényletet.

A munkácsi kórházban a híres kárpátaljai sebészorvos, Fedinec Sándor (1897–1987) végezte el a műtéteket, amelyek jól sikerültek. A kórházban Biczkó András (1913–1993), a város görög katolikus templomának káplánja megszervezte és irányította a püspök állandó felügyeletét az ott dolgozó Szent Bazil rendi apácánővérek segítségével. Naponta látogatta a főpásztort, aki egy szobában feküdt az eszméletlen Bacsinszky atyával. Biczkó káplánnak szabad bejárása volt, az orvosok és az apácák folyamatosan tájékoztatták a püspök és társai állapotáról. A merénylet másnapján, 28-án, kedden a kórház igazgató-főorvosa, Berman⁶⁰ összehívta a nővéreket, és bejelentette: amíg olyan súlyosan sérült betegek fekszenek a sebészeti osztályon, mint a püspök és kísérői, addig segítségül fölvelt takarítónőnek egy fiatal lányt, akit Odarkának (egyes visszaemlékezésekben: Odotyá, Adárka) hívnak. Berman ezután még azt is utasításba adta, hogy a takarításon kívül Odarka hordja majd fel az ételt a konyhából a püspöknek és társainak, ami egyébként a kórházban nem volt szokás. Az viszont már egyenesen gyanússá vált az apácánővérek számára, hogy az igazgató parancsba adta: a fiatal nőnek addig a sebészet gyógyszerraktárában készítsenek fekhelyet, amíg a „szegény árva” talál magának lakást a városban.

A személyzetért felelős főnővér, Manajló Mária Teofila (egyes forrásokban: Teofília, 1920–2007) az igazgató-főorvos utasítása ellenére nem a püspök körül foglalkoztatta Odarkát, amiért Berman rettenetesen dühös volt. Nehezményezte azt is, hogy Teofila a kórházban maradt éjszakai szolgálatra, amikor Odarka furcsa „vallomást” tett nála. A fiatal takarítónő elmondta, hogy ő valójában „banderovci”, a szovjet rendszer ellen harcoló fegyveres „banderista” csoport tagja,⁶¹ amely a Kárpátok erdőiben működik. Azért jött a kórházba dolgozni, hogy a társainak gyógyszert és kötszert szerezzen, s ebben kéri Teofila segítségét. A nővér ezt határozottan visszautasította. Az esetet elmondta Biczkó András atyának – ő volt az apácák lelki vezetője és gyóntatója –, akitől a következő tanácsot kapta: az ügyet két tanú jelenlétében jelentse az igazgatónak, hogy a bűnpártolási vádat elkerülje. Teofila így is tett.

Az október 31-éről november első napjára virradó éjszakán, éjfél után egy órakor, igen szokatlan időben és módon Berman igazgató-főorvos megjelent a sebészeti osztályon szemlét tartani. A szokásos kíséretén kívül – ekkor Miskolci volt az ügyeletes orvos – magához parancsolta a püspököt felügyelő két apácát is, akik hiába mondták, hogy Romzsa mellett akarnak maradni. A főpásztor csak rövid időre maradt egyedül, de ez elég volt arra, hogy a szomszédos helyiségben elrejtőzött takarítónő, Odarka a betegszobába surranjon és mérget adjon be neki. Amikor a nővérek visszasiettek a püspök betegágyához, a főpásztor teste utolsó rándult. Nagy csodálkozásukra a merénylet óta a szomszédos

⁶⁰ Egyes forrásokban Bergman, aki 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra.

⁶¹ A már említett Sztepan Bandera követője.

ágyban eszméletlenül fekvő Bacsinszky atya felemelte a fejét és megszólalt: „Volt itt bent a kórteremben egy lány, és valamit tett a püspök orra alá”, ezután visszahanyatlott. Fedinec és Miskolci doktorok megállapították, hogy a sérüléseiből jól gyógyuló püspöknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérget juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kékült meg a leghamarabb. Miként azt is, hogy a mérge ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi bénulást idézett elő, majd beállt a halál. Odarka is megjelent a szobában, hogy a püspök végzetéről meggyőződjön, majd részvétét fejezte ki az apácanővéreknek. Miskolci doktor közölni akarta Berman igazgatóval a halálesetet: amikor felemelte szobájában a telefonját (mely az igazgató készülékével párhuzamos vonalon működött), hallotta, hogy Berman a következőket jelenti valakinek: „Teljesítettem, amit rám bízta.” Miskolci óvatosan letette a kagylót, és csak reggel közölte az igazgatóval hivatalosan, hogy Romzsa püspök éjfél után egy óraker, november első napján meghalt.⁶²

A holttestet először a szovjet titkosszolgálat boncoltatta fel, a kirendelt nem kárpátaljai illetőségű orvosnő agyembóliát⁶³ állapított meg a halál okaként. Csak 40 óra múlva, november 2-án délután végezhetette el Munkácson a hivatalos boncolást egy Ungvárról érkezett, hat vagy hét orvosból álló szakértői bizottság, amelyhez Fedinec és Miskolci doktoroknak is csatlakoznia kellett. A testület szerint agyvérzés okozta a püspök halálát. A hazugságot rögzítő jegyzőkönyvet Fedinec Sándornak is alá kellett írnia, aki egy barátjának később elmondta, hogy „lélekben egész életében vezekelt ezért a tettéért”.⁶⁴

Romzsa püspököt halálának csak a negyedik napján helyezték örök nyugalomba az ungvári székesegyház sírboltozatába. A szovjet hatóságok a görög katolikus hívek felháborodás okozta zendülésétől tartottak, ezért az ungvári és a környéken megjelenő helyi sajtóban nem engedték közölni a püspök halálhírét. Ennek ellenére a Rómában kiadott hivatalos közlemény szerint, 30 ezer gyászoló vett részt a főpásztor temetésén.⁶⁵

Romzsa Tódor püspök meggyilkolása után több mint négy évtizeddel, 1992-ben került nyilvánosságra az a szolgálati jelentés, amelyet Pavel A. Szudoplatov (1907–1996) tábornok, az állambiztonsági szerv egyik vezetője 1952-ben a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP XIX. kongresszusára készített. Ebben így számolt be Romzsa Tódor munkácsi püspök meggyilkolásáról: „Az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának, az Ukrán KP [Kommunista Párt]

⁶² [MAHAJLÓ Mária Teofila], *Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása*, in: Kárpátontúli Ifjúság (Ungvár), 1990. november 10. (45. szám); Bővebben: PUSKÁS László, *Romzsa Tódor püspök élete és halála*, Budapest, 1999. – A főpásztor meggyilkolásának körülményei több visszaemlékezésben – Chira Sándor, Bendász István, Biczkó András, Marina Gyula – olvashatóak, amelyek az események közlésében lényegileg megegyeznek.

⁶³ Embólia: vérrög okozta verőér-elzáródás.

⁶⁴ BOTLIK J., 1997, 282.

⁶⁵ A merénylet színhelyén 1993 novemberében emlékművet állítottak fel, és az ungvári székesegyház falán is tábla őrzi a vértanú főpásztor emlékét. Az ungvári papnevelő intézetet 1990 után Romzsa Tódor püspökről nevezték el, akit II. János Pál pápa 2001. június 27-én Lembergben avatott boldoggá.

első titkárának, Nyikita Sz. Hruscsovnak [1894–1971] az utasítására az Ukrán SZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint, Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének a megsemmisítése, aki erőlesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen.⁶⁶

Még egy adalék a főpásztor végzetes halálához, Chira Sándor (1897–1983) titokban felszentelt püspök visszaemlékezéséből: „Ugyanakkor Munkácson elterjedt a hír, hogy nyilvános bűnügyi tárgyaláson 10 évi börtönre ítélték egy milicistát. Az ítélet hallatán a vádlott ordítani kezdett: 'Igen, most egy hűtlen szajha feleség meggyilkolása miatt engem 10 évi fogsággal büntettek, de amikor Romzsa püspököt kellett meggyilkolnom, 10 ezer rubelt adtak jutalmul!' A bíró azonnal berekesztette a tárgyalást, a termet kiürítette, és a vádlottat megháborodottnak nyilvánította.”⁶⁷ Feltételezzük, hogy a milicista (rendőr) annak a teherautónak lehetett a vezetője, amely nagy sebességgel, szándékosan belerohant a püspököt Ungvárra visszaszállító könnyű lovas kocsiba.

A főpásztor megölése után a merényletet megszervezők minden nyomot igyekeztek eltüntetni, sőt bűnbakot kerestek. Az akkor 27 éves Manajló Mária Teofila bazilita apáca főnövért, a gyilkosság egyik koronatanúját a hatóságok először az egyházi környezetétől igyekeztek teljesen elszigetelni. Az ukrán állambiztonsági hivatal ügynökei 1948. január 28-án szovjetellenes tevékenység vádjával Manajló Máriát letartóztatták. Kijevbe szállították, ahol fél évig tartó vallatások során azt igyekeztek rábizonyítani, hogy részt vett a püspök meggyilkolásában. Ártatlansága ellenére 10 év kényszermunkatáborra, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ezt követően büntetésének letöltésére a Mordvin ASZSZK egyik lágerébe hurcolták, ahol betegen kórházba került. Mária nővér 1955-ben szabadult, majd ápolónőként dolgozott Ungváron. 1989 áprilisában rehabilitálták.⁶⁸

A Romzsa Tódor püspök elleni merénylet egyik súlyos sérültjét, ifj. Bacsinszky Dániel atyát másfél évvel a felgyógyulása után, 1949. június 21-én letartóztatták. A hitehagyás (aposztázia) és az ortodox egyházba való csatlakozás elutasítása miatt 1949. június 21-én letartóztatták, és szeptember 3-án 10 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését a Kirovográdi területen (Ukrajna, Kijevtől 250 km-re délre) töltötte le, ahonnan 1955 februárjában szabadult megrokkanna, rossz egészségi állapotban. Kárpátaljára hazatérve a hatóságok megtiltották lelkeszi hivatásának gyakorlását, ezért csak gyári munkásként tudott elhelyezkedni.⁶⁹

⁶⁶ Moszkovszkije Novosztyi, 1992. augusztus 2. (31. szám), 10. old. Lásd bővebben: PUSKÁS László, *Romzsa Tódor püspök élete és halála*, Budapest, 1999, 231–234.

⁶⁷ CHIRA Sándor, *Visszaemlékezés 1958*. [Előszó: Bendász István kanonok] In: BENDÁSZ István – BENDÁSZ Dániel, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*, Ungvár–Budapest, 1994, 143.

⁶⁸ BENDÁSZ Dániel, *A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora*, in: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, összeáll., fel. szerk. Balla D. Károly, Budapest–Ungvár, 1992, 209.

⁶⁹ ifj. Bacsinszky Dániel a Romzsa püspök elleni merénylet idején az ungvár-ceholnyai templom parókusa volt. Az ungvári városi kórházban 1968-ban, szívinfarktuszban halt meg.

Romzsa Tódor püspök vértanúhalála után a munkácsi székeskáptalan öt tagjából csak három maradt: Chira Sándor, Choma Viktor (1891–1953) és Kohutics Tivadar (1881–1955) kanonok. Marina Gyula (1944-től Madarász, 1901–1983) és Minya Lajos (?–?) már 1944 végén, Kárpátalja szovjet katonai megszállása elől az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Az ősi jogszokás szerint az előbbi három, helyén maradt kanonok közül az egyiket kellett volna káptalani vikáriussá (helynökké, azaz a megyéspüspök helyettesévé) választani, hogy az egyházmegye ne maradjon vezető nélkül. Végül azonban egy nem káptalani tagot, Murányi Miklós (1911–1979) addigi püspöki irodaigazgatót választották meg helynöknek. Mindenekelőtt azért, mert a kommunista hatóságok azt várták, hogy Chira Sándor lesz a vikárius, és akkor hamarosan felszámolhatják az egyházmegyét. Chira kanonok ugyanis Kárpátalja újbóli, második magyar korszakában, 1944 előtt a szovjet megszállók által „burzsoának” tartott magyarországi Keresztény Néppárt központi bizottságának volt a tagja, és emiatt nyomban politikai pert indíthattak volna ellene.

A következő esztendő, 1948 végéig már 35 görög katolikus lelkész lett a válásüldözés áldozata, akiket különböző koholt vádakkal tartóztattak le, és 5, 10, 25 év kényszermunkára, vagyonelkobzásra, valamint 5 év politikai jogvesztésre ítélték. Közülük négy személyt kivégeztek, illetve meggyilkoltak. Már a szovjet megszállás kezdetén vértanúvá vált Demjanovich Péter Pál (1869–1945) rahói görög katolikus kerületi esperes, kanonok, aki 1942–1944 között a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagja. Már halálra ítélték, amikor megbetegedett, de hogy ne kivégzés nélkül haljon meg, az ungvári börtönben nagypénteken, haldoklása közben tarkón lőtték. A következő áldozat Fenczik István (1892–1945) teológiai tanár, lelkész, 1938-tól 1944-ig a Magyar Országgyűlés képviselője.⁷⁰ A fokozódó terror hatására 1948 végéig már 42 görög katolikus lelkész menekült külföldre.

A következő esztendőben, 1949-ben már az év elején beteljesedik a munkácsi görög katolikus egyházmegye végzetes időszaka. Január 26-án csaknem egyidejűleg letartóztatták a városokban működő parókusokat: Puskás László (1910–1969), Ungvár, Duliskovics Eumén (1889–1958), Munkács, Kampó József (1897–1986), Beregszász, Ruszinkó Miklós (1886–1955), Huszt, valamint ugyanitt Popovics Demeter (1899–1968) gimnáziumi hittanárt. A hatóságoknak mindezzel az volt a célja, hogy megfélemlítsék a papság egészét, illetve rákényszerítse az aposztáziára. A letartóztatott lelkészek egyike sem hajlandó áttérni a pravoszláviára, ezért valamennyiüket 25–25 évi kényszermunkatáborra, 5–5 évi jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ennek következtében ők lettek a kárpátaljai nyilvános egyházüldözés első áldozatai.

Februárban újabb letartóztatásokat hajtott végre a „bezpeka” (miként akkoriban közkeletűen emlegették), azaz az Állambiztonsági Hivatal. Ekkor hurcolták börtönbe Chira Sándort,⁷¹ akit Romzsa Tódor főpásztor 1944-ben

⁷⁰ HRABÁR Tamás, *Mártír görög katolikus papok. Dr. Fenczik István és Demjanovics Péter Pál*, in: Kárpátaljai Hírmondó, 2009. szeptember (3. szám), 12.

⁷¹ Chira Sándor püspök 1958 júliusában Karagandában írta meg „Visszaemlékezés”-ét, amely csak több mint három évtized múlva Bendász István kanonok és fia, Bendász Dániel lelkész *Helytállás és tanúságtétel* című, 1994-ben megjelent könyve „Függelékéként” látott napvilágot. A püspök Karagandában hunyt el.

az egyházmegye vikáriusának iktatott be, majd 1945-ben, titokban püspökké szentelte. Chira sem volt hajlandó az aposztáziára, ezért 1949. február 10-én letartóztatták, majd az év augusztus 6-án 25 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését különböző szibériai lágerekben töltötte, építkezéseknél dolgoztatták, 1956. szeptember 6-án szabadult, és visszatért Ungvárra. A hatóságok hamarosan titkos papi tevékenységgel vádolták, 5 évre ítélték, bebörtönözték, és 1962-ben szabadult. Ezután Kárpátaljától 5 ezer km-re, a kazahsztáni Karagandába költözött, ahol az oda száműzött németek, lengyelek, ukránok, kárpátaljai ruszinok és más nemzetiségűek lelkipásztoraként működött. Chira Sándor mellett akkor további kilenc görög katolikus papot és két bazilita szerzetest tartóztattak le, hogy a még szabadon lévőköt megfélemlítsék, illetve aposztáziára késztessek.

Az akaratán kívül vált a kárpátaljai görög katolikus egyház szovjet hatósági fölszámolásának egyik közreműködőjévé Murányi Miklós apostoli vikárius. A kárpátaljai területi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, Szergej Sztaszev és a testület titkára, Nazarenko 1949. február 16-án írásban szólította fel Murányi Miklóst mint a munkácsi egyházmegye irodavezetőjét, hogy a székesegyház és a hozzá tartozó épületeket, helyiségeket a püspökség Ungváron található egyéb javaival adja át a pravoszláv egyháznak. A tanácstól küldött okmányra Murányi ezt írta: „Tudomásul vettem: 16. II/49. Káptalani vikárius”. A szovjet hatóságok ezt követően erre az ellenjegyzésre hivatkoztak: mondván, ennek kelte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye önfeloszlatásának az időpontja.

A két nap múlva, február 18-án kiadott helynöki körlevél azonban nem az előbbieket bizonyítja. Murányi Miklós arról értesítette a püspökség lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat. Idézzük: „Kedves Testvéreim Krisztusban! (...) 1949. február 16-án a hívők kérésére ungvári székesegyházunkat és a püspöki hivatal épületét átadták a pravoszláv egyház tulajdonába. Ennek okán a hivatal működését beszünteti, s az én vikáriusi tevékenységem is véget ér. Kérem a fentiek tudomásul vételét.” Ha figyelmesen elolvassuk az idézett részt, szó sem volt a munkácsi egyházmegye önfeloszlatásáról.

A helynöki körlevél kiadását megelőző napon, február 17-én az állami hatóságok betiltották a munkácsi püspökség papi szemináriumának, női és férfi tanítóképzőjének, árvaházának, kollégiumának és levéltárának nyilvános működését, s azokat bezárták, illetve átadták a pravoszláv egyház képviselőinek. Az ungvári görög katolikus püspöki palotát is elkobozták, és az egyházmegye papjait mind innen, mind a parókiákból – és ez szó szerint értendő – az utcára tették. A hatósági felszámolás a következőképpen történt: a fenti napon reggel 9 órakor az ungvári városi tanács elnökével az élen egy 13 tagú bizottság érkezett a püspöki irodába, miután a kapuba fegyveres őrseget állítottak. A bizottság tagjai a városi tanács tisztviselői, rendőrök és az állambiztonsági hivatal, a „bezpeka” emberei voltak. Közülük hat személy a püspöki székhelyet, heten a székesegyházat „államosították”, vagyis átvették a két épületet Szemedi János (1921–2008) szentszéki jegyzőtől, illetve Bereznyay András püspöki titkártól. Az ott lakó lelkészeket, közöttük két családot – Kótyuk Ferenc (1914–1973) ungvár-ceholnyai lelkész és Ortutay Elemér (1916–1997) teológiai tanárt – négynegy kisgyermekükkel az utcára kergették anélkül, hogy számukra lakásról

gondoskodtak volna.⁷² Az „államosítás” mindössze fél óra alatt lezajlott, az eljárásban a pravoszláv egyház képviselői nem vettek részt.

Az ungvári székesegyház és püspöki palota, valamint a vidéken lévő parókiák hatósági elkobzása és lelkészeik durva eszközökkel történő kilakoltatása vízvázasztónak bizonyult a görög katolikus papság addig gyakorlatilag egységes, túlnyomó többségében a hitehagyást elutasító magatartásában. Chira Sándor kanonok és társai 1949. február eleji letartóztatása után két hónapig nem vetettek fogságba újabb papokat, de egyenként 25 évi kényszermunkatáborral való fenyegetéssel „puhították” szabadon hagyott társaikat. Az „eredmény” nem maradt el, mert négy hónap alatt: februárban 30, márciusban 31, áprilisban 16, májusban 17, összesen 94 görög katolikus pap tért át a pravoszláv hitre. Ekkor újabb 12 lelkészt tartóztattak le, és ennek következtében júniusban 15 parókus választotta az aposztáziát a szibériai kényszermunkatábor helyett. Ezután az év végéig további őrizetbe vételek is történtek, de alig volt hatásuk: mindössze tízen tértek át, 1950 júniusáig már csak nyolcan váltak pravoszláv pópákká.⁷³ Valamennyien a már 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség papjai lettek, amellyel nemcsak a hitüket, hanem a ruszin nemzeti önazonosságukat is elveszítették, és hivatalosan ukrán nemzetiségűvé váltak.

A földalatti egyház évtizedei (1949–1989). A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1949. februári hatósági megszüntetésekor, Ortutay Elemér görög katolikus teológus, lelkész 1990. évi közlése szerint, a parókiák száma 265, a lelkészeké 350, akiknek túlnyomó többsége nő, családos ember. A kárpátaljai görög katolikusok száma ekkor kerekén 450 ezer lélek: ebből a túlnyomó többség – 400 ezer fő – ruszin, 28 ezer magyar, 16 ezer román, néhány ezer fő szlovák nemzetiségű volt.⁷⁴ Ortutay Elemér újabb, hat évvel későbbi sajtónyilatkozatában már azt említette, hogy 1949-ben 480 ezer hívő tartozott a munkácsi püspökséghez, amelytől ekkor a hatóságok 293 templomot koboztak el és adják át a pravoszláv egyháznak.⁷⁵

A görög katolikus egyház felszámolásakor működő 350 lelkészből 129-et „a szovjet nép ellenségének” nyilvánítottak, mert elutasították a hitehagyást, illetve nem akartak pravoszláv pópaként tovább szolgálni. Valamennyiüket Ungváron ún. „népbírósi” tárgyalásokon a legképtelenebb koholt vádakkal – vatikáni kém, szabotázs, a Szovjetunió rágalalmazása stb. – 10, igen gyakran 25 évi javító-nevelő munkára ítélték, illetve kényszermunkatábor büntetéssel sújtották. Ezenkívül 5 évi polgári jogfosztásra és vagyyonelkobzásra.

Murányi Miklóst az Állambiztonsági Hivatal ügynökei 1949. június 24-én letartóztatták, és a kijevi központi börtönbe (Korolenka) hurcolták. Itt csak 27 hónapi fogság után közölték vele, hogy 1950. szeptember 6-án 10 évi munkatáborra

⁷² POMOGÁTS Béla, *A Vigilia beszélgetése Ortutay Elemérrrel*, in: *Vigilia*, 1994. 7. szám.

⁷³ BENDÁSZ István, *Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában*, bev. Ortutay Elemér dr., sajtó alá rend. Hetényi Varga Károly, Budapest, 1991, 15.

⁷⁴ ORTUTAY Elemér dr., *A kárpátaljai görög katolikus egyházzól*, in: *Hatodik Síp*, 1990. június (2. szám)

⁷⁵ BARÁTH Mihály, *„Ha megdobnak kövel...” [Beszélgetés Ortutay Elemér dr. görög katolikus arany-misés áldozópappal, hittanárral.]*, in: *Kárpáti Igaz Szó (Ungvár)*, 1996. június 8. (62. szám), 4.

ítélték. Ekkor a kazahsztáni Karagandai-medencébe szállították, ahol különböző kényszermunkatáborokban raboskodott, ahonnan 1956. augusztus 21-én szabadult. Öt hónappal a kárpátaljai hazatérése után, 1957 januárjában Chira Sándorral együtt kitiltották Ukrajna területéről. Mindketten visszautaztak Karagandába, ahol az oda száműzöttek körében végeztek lelki gondozást. Murányi atyának a belügyi hatóságok 1957 augusztusában engedélyezték, hogy gyógykezelés céljából hazatérhet Ungvárra, de a szovjet államvédelmi szerv, a KGB továbbra is szüntelenül zaklatta. Kárpátalja székhelyén 1979-ben halt meg.

Az ártatlanul elítélt 129 görög katolikus lelkész közül 30-an nem tértek haza a lágerekből, odahaltak. Az életben maradottak az 1955–1956-os általános szovjetunióbeli amnesztiával szabadultak, és visszaköltözhetnek Kárpátaljára. Itt azonban nem folytathatták lelkészi szolgálatukat, mert azt a hatóságok megtiltották, ennek ellenére minden időben jó néhányan titokban tovább működtek. Ha a szovjet állambiztonsági szervek tetten érték őket, illetve besúgók mindig akadtak, akkor évekre újabb kényszermunkatábor várt rájuk. Többeket Kárpátalja területéről életfogytiglan kitiltottak.

Kötelességünk megemlékezni a görög katolikus lelkészek családjairól, különösen a papnékról, az édesanyákról. Az elítélt parókusok mély hitükkel és a római Szentszék iránt tanúsított hűségükkel nemcsak a szabadságukat veszítették el, hanem erkölcsi és anyagi nyomorba sodorták a családjukat, mert a bírósági ítéletekben az elhurcolt papokat teljes vagyonekobjázzal is sújtották. A hatóságok már a letartóztatásuk után a feleségüket és gyermekeiket kíméletlenül kilakoltatták a parókiáról, tekintet nélkül arra, hogy a lelkészcsaládokban többnyire 6–8–10, sőt ennél több utódot neveltek. A magukra maradt papnék (családanyák) mélyen együttéreztek férjükkel, vállalták és elviselték a kommunista rendszer megaláztatásait. Miközben a családfők gyakran 5–10 ezer km-re kárpátaljai otthonuktól a kazahsztáni és szibériai gulágokon robotoltak, ők otthon küzdöttek, nélkülöztek, gondoskodtak a mindennapi kenyérről, szó szerint megmentve gyermekeiket az éhhaláltól.

Egy példa: Román Antalnak (1910–1990), Kökényes község (Máramaros vm.) lelkészének a hatóságok 1949 elején megtiltották hivatása gyakorlását, és a családjával – nyolc fiúgyermekkel – együtt kilakoltatták a parókiáról. Taracköz faluba költöztek albérletbe. Mivel Antal atya továbbra sem volt hajlandó az aposztáziára, 1949. június 6-án letartóztatták és Ungvárra hurcolták. A július 7-én itt rendezett kirakatperben 25 évi javító munkára ítélték. Ilyóvi (lemergi), kijevei és moszkvai börtönökön át a kazahsztáni lágerekbe került. A Dzsieszkazgani-medence kőbányaiban, majd a karagandai építkezéseknél dolgoztatták, 1955 októberében szabadult. Közben a felesége cipőgyári munkásként, majd kórházi takarítóként igen nehéz körülmények között nevelte nyolc gyermeküket, közülük 1949-ben az egyik meghalt. Román Antal megrokkanva tért haza, a következő évtől több ungvári gyárban volt fizikai munkás, később egy raktárban dolgozott, utóbb raktárnok lett. 1973-ban ment nyugdíjba. Titokban tovább végezte lelképásztori tevékenységét, híveit gyakran felkereste a Técsői járásban.⁷⁶

A legtöbb parókusfeleségnek hiába volt valamilyen polgári szakképzettsége (óvónői, tanítónői, egészségügyi stb.), a család megbélyegzettsége, a társa-

⁷⁶ BOTLIK J., 2010, 89–90.

dalomból való kitesztottsága következtében az állami vállalatoknál, intézményekben nem kaptak munkát. Csak az erős hit adott kitartást ezeknek az Édesanyáknak ahhoz, hogy megbirkózzanak a lehetetlennel. Legtöbbjük évekig azt sem tudta, hogy a férje hol raboskodik, sőt azt sem, életben van-e még, vagy odahalt. Bendász Dániel atyához hasonlóan meggyőződéssel valljuk, hogy önfeláldozásukkal ezek az Édesanyák hősök voltak, és rászolgáltak az utókor megbecsülésére.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye második főpásztor vértanúja Orosz Péter (*1917) volt, akit Romzsa Tódor munkácsi főpásztor 1944. december 19-én titokban szentelt püspökké. Amikor a szovjet hatóságok 1949-ben megtiltották papi hivatásának gyakorlását, illegálisba vonult, és bujkálva, titokban gyakorolta hivatását. 1953. augusztus 28-án egy V. Pósik nevű milicista Beregkisfalud községben elfogta, majd Ilosva járási székhely irányába kísérte. Alsókaraszlói faluban egy út menti keresztnél megengedte neki, hogy letérdelve imádkozzon, majd hátulról tarkón lőtte. A gyilkosságot 39 évig homály fedte, de az egyik szemtanú lelkiismerete megszólalt. Ennek nyomán került nyilvánosságra Orosz Péter rejtett nyughelye, a KGB ilosvai garázsának padlózata alatt. A főpásztort 1992. augusztus 28-án Bilke községben újratemették.⁷⁷ A gyilkosa ekkor még élt, bírósági eljárás is indult ellene, de mivel a tette elévült, büntetlen maradt. Orosz Péter boldoggá avatási eljárása 2003-ban kezdődött. Tanúságtételéről 2004-ben dokumentumfilm készült.⁷⁸

Közben Romzsa Tódor vértanú püspököt 2001. június 27-én Lembergben (ma: Lviv) II. János Pál pápa (1978–2005) boldoggá avatta. Az előbbi évben korábban, március 24-én, a magyarországi Lakitelek község Népfőiskolájának kertjében felavatták Romzsa Tódor szobrát. Az ünnepségen részt vett Manajló Mária Teofila nővér és Maszlej Mihály, az egyik hajdani papnövendék is, aki a püspök elleni merénylet folyamán a hirtelen ütközéstől (Bugir Mihály társával együtt) a lovas kocsiból kirepült a mezőre.

Amikor Murányi Miklós helynök 1949. február 18-án kiadott körlevélében arról értesítette lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat és a hivatal működését beszünteti, a munkácsi püspökség szolgálata a valóságban nem ért véget. A szovjet parancsuralmi rendszer jól ismert körülményei között a következő négy évtizedben földalatti (katakomba) egyházként működött tovább, amihez minden időben adott volt a három feltétel. Az első az egyházkormányzás. Murányi Miklós vikárius mellett a titokban felszentelt püspökökkel – Chira Sándor, Orosz Péter, 1978-tól Szemedi János (1921–2008), majd 1983-tól Holovács József (1924–2000) – folyamatos volt az egyház irányítása. Az utóbbi két főpásztort Chira Sándor szentelte püspökké, és Chira volt az, aki több mint három évtizeden keresztül összefogta a titokban tevékenykedő papokat, amikor éppen nem valamelyik szibériai lágerben raboskodott vagy Karagandában

⁷⁷ HRABÁR Tamás, *Kárpátalja vértanúja. Orosz Péter görög katolikus püspök születésének 90., és mártíromságának 54. évfordulója alkalmából*, in: Kárpátaljai Hírmondó, 2007. szeptember (3. szám), 11.

⁷⁸ Címe: *A kereszttől előtt. Orosz Péter püspök vértanúhalála*. Rendező: Barlay Tamás (Duna Televízió Vallási Szerkesztőség).

tartózkodott.⁷⁹ Az öt évig kényszermunkatáborokban sínylődő Margitics János (1921–2003) a hazatérése után szülőfaluja, Nagycsongova „kolhozista” munkása lett, és még akkor is az volt, amikor Dmitterko Szafron sztanyiszlavi (Ivano-Frankovszk) főpásztor 1988. szeptember 21-én titokban püspökké szentelte.

A második feltétel. Az üldözések miatt a görög katolikusok nagy része a helyi római katolikus templomokat látogatta, így fejezte ki ellenállását a hatalommal szemben. Emellett azonban mindig voltak százsámra olyan „görög szertartást” igénylő hívők, továbbá lelkészek is jó néhányan, akik titokban gyakorolták a hivatásukat. Méghozzá úgy, hogy igyekeztek magukat kivonni a hatóságok látóköréből, és kényszerből a legkülönbözőbb, gyakran a legnehezebb fizikai munkát végeztek a családjuk fenntartására. A szabad idejükben titokban a házaknál miséztek, eskettek, kereszteltek, a temetőben éjjel a kiásott sírhelyet az elhantolás előtt beszentelték. Érvényes volt ez az egyház vezetőire is. Például Szemedi János az 1950-es évek elején kitanulva a szakmát, négy évig gépkocsivezetőként dolgozott az ungvári 2195. számú Gépkocsiforgalmi Vállalatnál, ahol 1956 januárjától 1987-ig, nyugdíjazásáig már irodai munkát végezhetett. Közben a szabad idejében leplezett püspökként a földalatti egyházat irányította, látogatta papjait és híveit.⁸⁰

Valamely vallásfelekezet hosszabb távú létének harmadik feltétele a papképzés. A lelkészhiány enyhítésére Ortutay Elemér teológiai tanár 1976-tól gondosan álcázott hittudományi főiskolát működtetett ungvári lakásán. Nagy kockázatot vállalt, mert korábban, 1949-ben az ungvár-ceholnyai parókia segédlelkészeként elutasította az aposztáziát. Emiatt letartóztatták, 25 évi javító munkatáborra, 5 évi polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Vorkutába (Észak-Urál) hurcolták, ahol szénbányában dolgozott, 1956. augusztus 20-án szabadult. Mint „tyurescsák”⁸¹ csak az ungvári kályhagyárban kapott állást, két évtizedig csempeégető munkásként dolgozott. Miután nyugállományba ment, 1994-ig összesen 21 lelkészt képzett ki, 1990-től néhányukat már törvényesen. Közben a számúzetéséből titokban hazajáró Chira Sándor püspök közel 50 kárpátaljai papot szentelt fel.

A fenti három feltétel a kárpátaljai szovjet parancsnoki rendszer 1949 és 1989 közötti négy évtizede alatt is fennállt. A birodalom utolsó korszakában, 1989. december 13-án a szovjet kormány hatályon kívül helyezte a görög katolikus egyházat 1949-ben betiltó rendelkezését, és ismét engedélyezte működését. Ezt követően a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye az előbbieket következtében szinte egyik napról a másikra sikeresen ki tudott lépni a földalatti létből, és immár jogszerű keretek között folytathatta szolgálatát. A valódi talpra állásához azonban meg kellett vívnia harcát az annak idején elkobzott és a pravoszlávoknak kényszerűen átadott templomainak, parókiáinak és más javainak a visszaszolgáltatásáért. Az előbbieken döntő szerepe volt Szemedi Jánosnak, aki 1991-től 2000-ig már törvényes megyéspüspökként irányította

⁷⁹ VÉGHSEŐ Tamás, *Útkeresés kényszerpályák között: görög katolikusok Magyarországon és Ukrajnában 1945 után*, in: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*, szerk. Balogh Margit, Budapest, 2008, 291.

⁸⁰ BOTLIK J., 1997, 293.

⁸¹ Tyurescsák: börtönviselt, politikai elítélt, a „tjurma” (‘тюрма’) börtön kifejezésből.

egyházát. Két, titokban felszentelt társa, Holovács József és Margitics János szintén 1991-től segédpüspökként szolgált tovább 2000-ig, illetve 2002-ig. Közben Szemedi János nagy érdeme volt az is, hogy megalakult a Beregszászi Magyar Görög Katolikus Esperesi Kerület, amelyhez 30 ezer, főként a volt Ugo-csai vármegyei magyar görög katolikus hívő tartozik.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség a fennállása, három és fél évszázada óta különleges státust élvez: „ecclesia sui iuris”, vagyis önálló egyházmegye, amely napjainkban is közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve. A Szovjetunió felbomlása és az önállósodó Ukrajna idején, 1991 tavaszán Kárpátaljára látogatott Miroszlav Ljubacsevszkij (?–2000) bíboros, ukrainai görög katolikus egyházfő, akinek az volt a nem titkolt célja, hogy egységes irányítás alá vonja Ukrajna valamennyi unitus egyházmegyéjét, köztük a munkácsi püspökséget is. Ungváron tartott igehirdetésének szövegét erősen áthatották az ukrán nemzeti törekvések eszméi, és Kárpátaljáról mint ősi ukrán földről és kultúráról beszélt.

Közben az ellentéteket különféle egyházi szinteken is szították a kárpátaljai, illetve az ukrainai (galíciai) görög katolikus egyházszervezetek, valamint a munkácsi egyházmegye és a kárpátaljai pravoszláv püspökség között. A ruszin nemzetiségű Szemedi János főpásztor és a papságának több mint háromnegyed része azonban az ukrán főegyházmegyéhez nem volt hajlandó csatlakozni. Napjainkban is ez a fő kérdés! Ha a munkácsi püspökség feladná különleges státusát, a Szentszékhez való közvetlen alárendelést, akkor a kárpátaljai 30 ezer magyar, valamint 16 ezer román és 3 ezer szlovák nyelvű görög katolikus hívő nemcsak törvényszerűen háttérbe szorulna, hanem a nemzeti önazonosságuk is súlyos veszélybe kerülne.

A magát közismerten ruszinnak valló Szemedi János püspök halála után II. János Pál pápa a Szlovákiában, Abaszállás községben (volt Nyitra vm.) 1952-ben született, szlovák származású Milan Šašik lazarista rendi szerzetest (ekkor a kárpátaljai Perecseny plébánosát) 2002. november 12-én bononiai címzetes püspökké és munkácsi görög katolikus apostoli kormányzóvá nevezte ki.⁸² Ezután Rómában püspökké szentelték, majd 2003. január 23-án az ungvári székesegyházban iktatták be főpásztori székébe. Tisztségéből következően Šašik jó kapcsolatokat tart fenn az ukrán görög katolikus egyházzal, amelynek azonban továbbra is egyik törekvése a munkácsi püspökség bekebelezése. Az ezredforduló után a munkácsi egyházmegyéhez mintegy 300 ezer hívő (közülük 30 ezer magyar ajkú), 295 egyházközség, 113 templom, 143 lelkész és 81 vasárnapi iskola tartozott.

Végezetül még a következőkre kell felhívunk a figyelmet: a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1989 decemberében kezdődött újjászületése után rövid időre felcsillant a remény, hogy újra a ruszin nemzeti önazonosság legfontosabb támaszává válik. Ez elsősorban azért nem vált valóra, mert a püspökségnek szinte minden erejét igénybe vette a hatóságokkal és a pravoszlávokkal vívott ádáz küzdelem az elkobzott templomainak, parókiáinak és más javainak a visszaszerzéséért. Eközben az újjáéledő ruszinság is létrehozta érdekvédelmi szervezetét, a Kárpáti Ruszinok Társaságát – a hatóságok 1990. február 17-én

⁸² A szlovák származású Šašik az 1990-as évek elején Kijevben, a Szentszék ukrainai apostoli követség titkáráként működött. Munkácsi megyéspüspökké 2010. március 17-én nevezték ki. Tevékenységéért később az Ukrán Köztársasági Érdemrend 3. osztályával tüntették ki.

jegyzték be –, amely Kárpátalja autonómiájának a kivívását tűzte ki fő célul. Bár a munkácsi püspökség képviselői az 1990-es évek elején következetesen ruszinokról beszéltek, az utóbbiak körében kitört nézeteltérések következtében a görög katolikus egyház nem vált újra a ruszin nemzeti továbbfejlődés keretévé. Ez az állapot napjainkban is változatlan. Kárpátalján a szovjet kommunista diktatúra korában pravoszlávva vagy pogánnyá tett százazreknek és utódaiknak napjainkban csak a töredéke, talán mintegy 10 ezer fő meri felvállalni ruszin származását! Hogyan tovább?

NATÁLIA NAUMCSENKO-PÓCS
NŐI ÁBRÁZATOK